

SÉTATÉR

NEMZETI FOLYÓIRAT
MAGYAR HAZAFIAKNAK

2026

1

S É T A T É R

Nemzeti folyóirat magyar hazafiaknak

IV. (új) évf., 8.

2026/1. szám

Felelős szerkesztő
Vadas Gyula

*A címlapon a pécsi Jókai tér
az 1950-es években*

Vass Tamás fafaragó életfája

Szerkesztőség: bizolen@gmail.com

Szerkesztés lezárva: 2026. március 15-én

TARTALOM

Sárfalvi Béla: ...	3
Kissné Heinrich Szilvia — Kisszabóné Trapl Ivett: A könyvtáros átalakulásai ...	33
Vadas Gyula tanköltélyei:	
2004. december 5. ...	61
Tiborc panasza ...	63
Új nemzeti dal ...	69
Szerzőinkhez ...	71
E számunk szerzői ...	72

*E számunkat
Pongrácz Éva művész-tanár
munkái díszítik.*

**Jó Magyarok!
Gyermekeiteknek magyar neveket adjatok!**

Pongrácz Éva rajza

SÁRFALVI BÉLA

FÖLDRAJZI SZEMPONTOK A TÁRSADALOMFEJLŐDÉS VIZSGÁLATÁHOZ¹

1.

A társadalomtudományoknak széles skálán ki-fejlődött megismerési módszerei révén ma már többé-kevésbé lezárt ismeretekkel rendelkezünk a társadalom fejlődésének összetett történelmi folyamatáról. A fejlődés egész menetén belül is meghatározódtak azok a főbb lépcsőfokok, amelyeknek egymásutáni-ságát követve fölvázolható egy elsősorban az európai társadalmi fejlődésre érvényes folyamatmodell.

A társadalmi fejlődés e hosszú történelmi pályáján *a földrajzi térben is kijelölhetők azok a kiemelkedő állomások* — ezek az adott „történelmi pillanatban az emberi társadalom további fejlődését, a történelmileg szükségszerű váltást megalapozó csúcsteljesítmények színtereként foghatók föl —, amelyek egy következő lépcsőfok eléréséhez szolgáltak küszöbül.

A társadalmi fejlődés e különböző lépcsőfokainak térbeli fölbukkanását, földrajzi kiterjedését, a terjedés útvonalát — a gyorsító vagy lassító hatást kifejtve —

¹ A szerzőnek a *Társadalomtudomány és filozófia* (szerk. Lendvai L. Ferenc, Budapest, 1994, Áron Kiadó) c. kötetben megjelent tanulmányának a szerző által részben átdolgozott, és a *Séta-tér* szerkesztőjének 1999-ben közlésre átengedett változata.

a történelmileg fölfogott természeti környezet különböző adottságai nem lebecsülhető mértékben befolyásolták. A természeti tényezők főleg a társadalmi fejlődés korábbi fokain játszottak különösen számottevő szerepet. Ez a hatás, ill. tulajdonképpen kölcsönös kapcsolat — miközben jellege is gyökeres változáson ment keresztül — az emberi társadalom fejlődésével párhuzamosan egyre bonyolultabb és összetettebb formákat öltött.

Az elmúlt századok folyamán — filozófusok és geográfusok részéről egyaránt — számos kísérlet történt a földrajzi adottságok társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásának elemzésére. Ezek a törekvések — korábban az ismeretek korlátozottsága, majd az alkalmazott módszerek mechanisztikus jellege, esetenként pedig rasszista prekonceptiók szolgálata miatt — végül többnyire valamely mechanikus földrajzi determinizmusba csaptak át. Egyrészt domináns, sőt néha kizárólagos szerepet tulajdonítottak a földrajzi adottságoknak a kultúrák fejlődésében, a regionális különbségek kialakulásában, másrészt lokális törvényű összefüggéseket interpretáltak és alkalmaztak általános törvényszerűségként.

A *determinista* elméleteknek, illetőleg a múlt századi *antropogeográfia* eszméinek határozott elutasítása azonban nemcsak a szélsőséges nézetek térnyerése elé emelt gátat, hanem túlzott visszafogottságra készítette a realiztikusabb földrajzi gondolkodást is. A földrajzi megismerésnek azonban szükségszerű funkciója, más oldalról el nem végezhető föladata van a természeti környezet, ill. annak különböző elemei által a társadalmi fejlődés, tágabban a kultúra térbeli menetére gyakorolt — történelmi távlatban nem ki-

zárólagosan meghatározó, de szakaszonként mégis kétségtelenül jelentős — hatások mechanizmusának föltárásában.

A nyitottnak tűnő vagy — visszafogottabban fogalmazva — kellő alapossággal körül nem járt kérdéseket, amelyek megoldása a társadalom fejlődésében szerephez jutott természeti föltételek konkrétabb tanulmányozását igényelné, s amelyek megválaszolásával a történések, a változások mechanizmusa mögé is mélyebb bepillantást nyerhetnénk, hosszan sorolhatnánk. E kérdések sorából a dolgozat csupán néhányra korlátozódik, inkább csak megfogalmazva, mintsem kimerítően megválaszolva őket: az oikumené tágulása, az európai társadalmi szerkezeteknek és az európai kultúra fejlődésmenetének (ennek keretében az idő- és térdimenzió összefüggéseinek) értelmezése, az összefüggő világgazdaság, a centrum–periféria viszonylat kialakulása térbeli vetületének fölvázolása.

2.

A földrajzi környezet — fogalma szerint — a társadalom külső természeti életfeltételeit összesíti magában. A földrajzi környezet fogalmába tartozik a kozmikus térség, valamint a bioszféra, azaz a levegő-, víz-, kőzet- és talajburok együttes zónája: a természetnek az emberi társadalom által használatba vett, e használattól többé-kevésbé érintett része. A földrajzi környezet az emberi társadalom anyagi életének egyik elengedhetetlen és állandó föltétele. Komplexitásában és elemein keresztül, közvetett vagy közvetlen hatásaival négy síkon gyakorol befolyást az ember életére, társadalmi fejlődésére:

- a) az emberi élet biológiai föltételeinek regionális variálása terén;
- b) az emberi élettér szélső határainak kialakításával;
- c) az élet fönntartásához szükséges eszközök, élelmszerek biztosítása révén;
- d) a munkaeszközök természetes forrása gyanánt.

2. a

A földrajzi környezet biológiai hatékonysága testesül meg a néhány jelentős fiziológiai jegy alapján eltérő embercsoport kialakulásában. Az eltérések, amelyek alapján megkülönböztethetők az emberiség egyes csoportjai, az evolúció folyamán föllépett hatások — a földrajzi izoláció, a természeti faktorok differenciáltsága, a kereszteződés, a természetes szelekció, az öröklődési törvényszerűségek — nyomán fejlődtek ki. A különféle *rasszokat* kialakító biológiai folyamat dinamikus jellegű. A rasszok vándorlása és keveredése következtében földrajzi és társadalmi tényezők hatására jelenleg is formálódnak új embercsoportok.

2. b

A Föld ember által benépesített részének, az emberiség életterének, az ember megjelenése óta fokozatosan és folyamatosan tágulnak a határai. A gyarapodó népességnek elengedhetetlenül szüksége volt terjeszkedési területre. A fölhalmozódó ismeretek, a fejlődő termelőerők ugyanakkor lehetőséget is nyújtottak új területek föltárására. Az emberi társadalom ismeretei, a Föld szárazulatainak birtoklására és

hasznosítására való törekvései csak fokozatosan — a szükségletek jelentkezésének, ill. a kielégítésükre alkalmas képesség kifejlődésének — általában szinkronban kialakuló ütemét követve terjeszkednek ki Földünk egészére, mind a hat világrészre. Mivel ezer évekig áthatolhatatlannak tűnő tengerek, magas hegységek, sivatagok és őserdők által elkülönítve éltek a különböző embercsoportok, ismereteik is elszigetelten alakultak ki, s csak alig néhány évszázada integrálódtak. Az ember lakta Föld — a görögök által adott nevének: az oikumené — határai tehát változékonyak, a társadalmi-történeti fejlődés függvényeként módosulnak. Az alapvető kereteket, amelyek az oikumené növekedésének irányait, az emberi letelepedés intenzitását meghatározzák, a földrajzi környezet adottságai alakítják ki. Más szóval: az ember földi terjeszkedésének időbeli ritmusát általában a legfejlettebb társadalmak gazdasági-technikai fölkészültsége, térbeli gyűrűzését pedig többé-kevésbé az éghajlati zónák — kisebb mértékben a tengerszint fölötti magasság — szabályozzák.

Vannak ma is olyan zónái Földünknek, ahol a természet erői szigorú korlátokat emelnek az emberi települések elé. Elsősorban a két sarkvidékről kell itt megemlékeznünk, bár gyakorlatilag csak az északi poláris területek közelíthetők meg az ember számára. A vastag jégpáncéllal borított Antarktiszat egyelőre bátran elhanyagolhatjuk ebből a szempontból. Délen a magasabb szélességeken csak a dél-amerikai kontinensen vannak lakott övezetek: a Tűzföld, Dél-Patagónia és Chile déli hegyvidékei rendelkeznek rendkívül gyér népességgel. A kiterjedt poláris övezetet az északi félgömbön találjuk. Ennek teljes területe

mintegy 11,7 millió km², ebből 3,9 millió km² jut a Szovjetunió és Európa területére, a többi az észak-amerikai kontinens része. A poláris területek kiterjedésének meghatározására azonban nem alkalmas a matematikailag megvont vonal, azaz a 6° 30' É-i szélesség. A tényleges határ mindkét irányban számtalan esetben átlép ezen. A legalkalmasabb talán a gabonatermelés északi vonalánál meghúzni a határt, ettől északra ugyanis már lényegesen megváltozik az emberi életmód: az állandó települést fölváltják az állattenyésztő és vadászó-halászó nomádok mozgó települései, eltekintve a szigetszerűen elhelyezkedő bányavárosoktól vagy kikötővárosoktól és halászati központoktól. Általában azt mondhatjuk, hogy jelenleg mindhárom északi kontinensen a 79° északi szélesség jelölhető ki az emberi települések legszélső vonalául.

A magashegységi övezetek szintén határt vonnak az ember terjeszkedése elé, de ez a határ a különböző földrajzi szélességeken más-más magasságban helyezkedik el. Általában a pólusoktól az egyenlítő felé haladva mind magasabbra emelkedik, a legmagasabbra azonban a szubtrópusi övezetben, követve a csapadékos szintek eltolódását. Bár 3-4 ezer m között (de 4000 m fölött már föltétlenül) föllép az ún. hegyi betegség, mégis akár Latin-Amerikában az Andok területén vagy Ázsiában Tibet magasföldjén még 5000 m fölé is fölkapaszkodnak az állandó települések.

A földművelés elterjedését és ezzel párhuzamosan az ember állandó letelepedését — általában — az 500 mm-es évi csapadék vonala állítja meg a száraz éghajlati övben, a nomád pásztorkodás azonban a 200-250 mm-es határig nyomul előre. Akár Afrika, akár Ausztrália területén azonban bőségesen talál-

lunk példát rá, hogy mesterséges (pl. artézi) kutak segítségével sikerült átlépni ezt a határt. Az állattartás alapjául szolgáló természetes növénytakaró azonban továbbra is a természetes csapadéokra támaszkodik. Ezért ettől a száraz övezetben terjeszkedő ember sem függetlenítheti magát teljesen. Mégis valószínűnek látszik, hogy a tudományos és technikai fejlődés nyomán az oikumené leggyorsabb előnyomulása a zonális és kontinentális sivatagi, félsivatagi területeken várható.

2. c

A társadalmi fejlődés legalacsonyabb lépcsőfokain, amikor az ember számára a természeti adottságok komplexumából különös súllyal esett latba az élet fönntartásához szükséges eszközök, főleg élelmiszerek előfordulása, a Föld különböző — egymástól éghajlatilag lényegesen eltérő — részein többé-kevésbé hasonló, azonos lehetőségeket biztosító adottságokat talált az ember. A gyűjtögető életmód föltételeit egyaránt megtalálta az Egyenlítő mentén, a szubtrópusi területeken vagy a mérsékelt öv különféle zónáiban. Ahol a klimatikus tényezők az ember táplálékszükségleteinek megfelelő növény- és állatvilág létét biztosították, ott a gyűjtögetés föltételei is alapjában véve azonosak voltak. Persze a természet gazdagsága, az élet évi ritmusának változása némileg módosította az életkörülményeket az egyes éghajlati zónákban, de az emberiség történelmileg nagyjából egy időben érkezett el a *neolit kultúra* szintjéig, sőt éppen a neolit volt az utolsó szint, amelyet az egész emberiség közel azonos fejlettség mellett ért el.

A neolit folyamán megindult a társadalmi fejlődés térbeli differenciálódása. Különböző természeti környezetükben az emberek eltérő termelési eszközökre bukkantak, s ennek nyomán termelési és életmódjuk, szükségleteik, termékeik változtak, más módon alakultak képességeik is. A társadalmi fejlődés során következő lépcsői ezért már nem minden embercsoport számára váltak azonos időben megközelíthetőkké.

A növények és az állatok domesztikációjának lehetősége földrajzilag már rendkívüli módon korlátozott volt a különféle természeti adottságok, elsősorban az éghajlat révén. A domesztikáció primer centrumaiból is földrajzilag meghatározott irányban és mértékben terjedhettek tovább ezek a forradalmi termelési tapasztalatok, életre keltve a Nílus, a Tigris és Eufrátesz, az Indus, majd a Hoang-ho mentén kialakult ősi öntözési kultúrákat.

A neolit kultúrák a Kr. e. V–II. évezredek folyamán meghonosodtak az egész óvilág területén, ám a földművelő kultúrák már jóval kisebb területekre korlátozódtak. Elsősorban az ősi folyami kultúrák szomszédságában, továbbá Európa területén terjedt el a neolit földművelés.

A társadalmi-gazdasági fejlődésben a neolit folyamán bekövetkezett differenciálódás egyes embercsoportok életében a mindmáig fennálló vízváltó szerepét töltötte be. Az a munkafolyamat-kapcsolat, amely a neolit földművelők társadalma és a természet között zajlott, magasabb rendű anyagcserét közvetített, mint ami a gyűjtögető vagy halász-vadász életmódot folytatók sajátja volt. A földművelő-állattenyésztő ember azáltal, hogy saját maga és a természet

közé egyre fejlettebb mesterséges munkaeszközök beiktatására kényszerült, még inkább képessé vált arra, hogy a természetet saját szükségleteihez alakítsa, a természeti föltételeket mind komplexebb módon hasznosítsa. Miközben tevékenységével egyre intenzívebb hatást fejtett ki a természetre, fokozatosan meg is változtatta azt, s e folyamat keretében és által átalakult saját természete is, ezzel pedig a fejlődés újabb lépcsői felé nyitott utat.

Azoknak a népcsoportoknak a fejlődését, amelyek a lokálisan kifejlesztett vagy közvetítés útján átvett neolitik kultúra szintjén még napjainkban sem léptek túl, ugyancsak jelentékenyen befolyásolta földrajzi környezetünk. Egyrészt azáltal, hogy a földrajzi környezet sajátos adottságai következtében térbelileg — s ennek révén társadalmilag is — elszigetelődtek, másrészt a természeti környezet nem ösztökölte őket a természettel folytatott magasabb rendű anyagcsere kialakítására. Mind a külső természet, mind a külső társadalmi környezet részéről érkező impulzusok hiányában megrekedtek a korábbi fejlettségi szintjükön.

2. d

A társadalmi-gazdasági fejlődés fejlettebb fokozatain a földrajzi környezet — mint az emberi munka színtere és tárgya, mint a termelési eszközök előállításához szükséges anyagok forrása — továbbra is fontos hatást gyakorol a termelőerők fejlődésére. Míg az őstörténet korai szakaszaiban a természeti föltételek még összességükben gyakoroltak közvetlen befolyást, a társadalmi haladással, a termelés szín-

vonalának emelkedésével párhuzamosan megnőtt a közvetett hatások és a környezet egyes elemeinek szerepe. Az emberi gazdálkodás fejlődésének irányát, ütemét mindjobban a földrajzi környezet természetes munkaeszközökben való gazdagsága (folyókák, zuhatarok, ásványkincsek, fa stb.) határozta meg. A különböző természeti feltételek közreműködtek egyes termelési ágak elhelyezkedésében, sőt nemritkán még a munka termelékenységét is befolyásolták.

A társadalmi-gazdasági fejlődés magasabb lépcsőin egyre többféle szál köti a társadalmat földrajzi környezetéhez. Mind változatosabb és sokoldalúbb kölcsönhatások alakulnak ki közöttük, ám az egész folyamat abba az irányba halad, hogy az ember viszonya még inkább megváltozik történetileg a természettel szemben. Az élet fönntartásához szükséges eszközök a Föld felszínének nagy részén többé-kevésbé egyenletesen oszlanak el, a magasabb fejlettségi fokokon elsősorban szerephez jutó földrajzi adottságok eloszlása viszont már rendkívül egyenlőtlen.

A földrajzi környezet különböző típusai azonban nemcsak egyes adottságokban való bővelkedésük vagy szűkölködésük révén, hanem komplexitásukban is eltérő lehetőségeket kínálnak a társadalmi-gazdasági fejlődéshez. Sem a tékozló, bőkezű természet, sem pedig az embert pusztító létfönntartásáért is kimerítő küzdelemre kényszerítő mostoha földrajzi környezet nem ad elegendő ösztönzést (ill. nem nyújt megfelelő lehetőséget) a társadalmi fejlődés fölgyorsulására. Az emberi haladás alapja és motorja az anyagi javak termelése, a termelőerők, a termelési viszonyok, az emberi munka termelékenységének

fejlődése: ezek alakulásában tehát jelentős szerepet játszik a földrajzi környezet.

A munka termelékenysége természeti föltételekhez kötődik, méghozzá a társadalom és környezete természetéhez. A társadalmi fejlődést mindenkor csak olyan természeti környezet segítette elő, amely az ember, ill. a társadalom saját fejlődését is természeti szükségszerűséggé tette. A természeti környezet által kínált földrajzi potenciál hasznosítása, az emberek alkotótevékenysége során nemcsak a földrajzi elemek egy része — a felszín, az éghajlat, a növény- és állatvilág —, hanem maga a gazdálkodó társadalom, az egyes emberek is lényegesen megváltoztak, s ezek a változások újabb ösztönzést adtak a társadalmi-gazdasági fejlődésnek. Ezért a földrajzi környezet a társadalmi fejlődés emelkedő lépcsőfokain minőségileg állandóan új lehetőségeket nyújt a társadalom részére.

Az emberi tevékenység színpadául szolgáló természeti környezet — az emberi társadalmak fejlődésében játszott — gyorsító vagy késleltető szerepének jelentőségét módunkban áll fölmérni egyrészt abból a föltételezésből kiindulva, hogy a neolit folyamán az egész emberiség lényegében azonos fejlődési szintet ért el; másrészt abból, hogy a közös alapról elindult emberiség mai, hihetetlenül széles, a kőkorszaktól a magas fokú industrializációig terjedő társadalmi-gazdasági fejlettségi skálájára támaszkodunk.

3.

Az európai kultúra fejlődésében szerephez jutott kiemelkedő történelmi lépcsőfokok, ill. földrajzi lokációjuk az alábbiakban vázolható föl.

- 1) A zsákmányoló életmód meghaladását megalapozó, a produktív termelést kifejlesztő góccok, az állatdomesztikáció és a növények művelésbe vételének centrumai (Kis-Ázsia, Délnyugat-Ázsia, Etióp-magasföld);
- 2) a produktív termelés fejlett szinterei:
 - a) folyamvölgyi civilizációk (Egyiptom, Mezopotámia),
 - b) az antik termelési mód csúcsteljesítménye (Római Birodalom);
- 3) a feudális társadalmi szerkezet (Karoling-birodalom, a Rajnáig és Elbáig terjedő térség);
- 4) a modern kapitalista termelési mód (Nyugat- és Észak-Európa).

A fejlődés e kiemelkedő lépcsőfokainak térbeli elhelyezkedése — az óvilág három kontinensének érintkezési zónájában — határozott kontinuitást mutat. Az egymást követő fejlődési állomások, ill. társadalmi szerkezetek haladási útvonala is meglehetősen konzekvensen alakult. A térség peremlein elhelyezkedő magashegységi zónákból — az ott eredő folyók futását követve — jutott el Ázsia, Afrika szegletéig, majd innen a társadalmi fejlődés csúcsa a Földközi-tenger európai partjaira tolódott át. Ezután a Római Birodalom és vele az antik termelési rend bukása után Nyugat-Európában, a Karoling-birodalom területén kibontakozott feudális termelési mód képviselte a leg-

fejlettebb társadalmi szerkezetet, végül pedig a La Manche csatorna két oldalán formálódott ki az ipari kapitalizmus bölcsője.

Ennek a haladási útvonalnak a fölvázolása azonnal sugallja a kérdést: a társadalmi struktúrák időbeli egymásutániságát, a tulajdonviszonyok átformálását nyilvánvalóan társadalmi — az anyagi termelőerők és az adott termelési viszonyok között kialakuló — ellentmondások határozzák ugyan meg, de vajon a gazdasági-társadalmi alakulatok fejlődésének történelmi folyamatai véletlenszerűen illeszkedtek-e térbeli dimenzióikba, s az új, magasabb rendű termelési viszonyok születésekor *csupán esetlegesen helyeződött-e át a fejlődés térbeli súlypontja az adott irányba.*

Ez utóbbi kérdésfölvétel létjogosultsága akkor válik igazán világossá, ha a társadalmi fejlődés térbeli folyamatának egy további, történelmileg konzekvensen ismétlődő sajátosságára is rámutatunk. A társadalmi struktúrák fejlődésmenetének — a földrajzi kontinuitás mellett, helyesebben azt erősítve — szembeszökő vonása, hogy minden egyes termelési csúcsteljesítményt fölmutató „magterületéhez” viszonyítva mindenkor „peremterületen” ringott a következő fejlődési fok bölcsője, s ehhez az új magterülethez viszonyítva a megelőző lépcsőfoknak korábban súlyponti szerepkört betöltött centruma viszont most fokozatosan visszafejlődő, legalábbis átmenetileg stagnáló peremterületté vált. Ha így a társadalmi szerkezetek térbeli fejlődését kísérő sajátos mozgásmechanizmusok értelmezéséhez igénybe vesszük a mindenkori természeti környezetnek az adott társadalom számára érzékelhetővé vált elemeit, ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy megkérdőjelezzük a fejlődés társa-

dalmi viszonyokon belüli rugóinak meghatározó szerepét, viszont a külső föltételek megragadásával lényegesen kiegészíthetjük ezeknek az összetett folyamatoknak a megismerését.

Történelmük során az emberek — gazdasági tevékenységük természetét visszatükröző civilizációs közösségeket hozva létre — egyre inkább függetleníteni tudták magukat földrajzi környezetük kényszerítő körülményeitől. A kezdeti passzív alkalmazkodásba (ismereteiknek, eszközeiknek bővülésével párhuzamosan) egyre több aktív vonás vegyült, s ez az aktív alkalmazkodás a tudatos hasznosítás jellegét öltötte föl.

Az előzőekben fölsorolt — kiemelkedő lépcsőfokoknak ítélt — fejlődési állomások közül természetesen a legkorábbinál (az állatok háziasításának, ill. a növények művelésbe vételének szinterein) érhető tetten a földrajzi hatások legintenzívebb szerepe. Jelentős egyezés mutatkozik a rasszképződési gócek, ill. a domesztikációs és növénytermesztési elsődleges központok földrajzi elhelyezkedésében. Mivel pedig igazoltnak tekinthető, hogy „a rasszképződési gócek olyan határok között alakultak ki, amelyek megfeleltek földrajzi gátaknak, ezek pedig nagy tájegységek földrajzi mezsgyéi és határai mentén húzódnak” (Alekszejev 1977), ez azt a következtetést engedi levonni, hogy ugyanezen földrajzi tényezők jutottak szerephez a kulturális-történeti differenciálódás hajnalán.

A neolitikum küszöbéhez még többé-kevésbé hasonló kulturális szinten élve érkezett el az ember, hiszen a társadalmi fejlődés legalacsonyabb lépcsőfokain a természeti adottságok komplexumából meghatározó súllyal az élet fönntartásához szükséges

élelmiszerek előfordulása esett latba — a gyűjtögető életmód föltételei nagyjából mindenütt kielégítő mértékben rendelkezésre álltak, legföljebb a táplálék szerkezete variálódott. A „tápláléktermelés föltalálása” gyökeres változást hozott. A neolit kor folyamán megindult a fejlődés térbeli differenciálódása.

A géncentrumok kialakulása, a növénytermesztésre való áttérés lehetősége földrajzilag rendkívül korlátozott volt. E folyamat szinterei hegyvidéki térségben, nagyobb földrajzi tájegységek határmezsgyéin alakultak ki, s ezekben a körülményekben nem az érintkezés föltétele, hanem a letelepedési kísérlet zavartalanságát biztosító izoláció lehetősége játszott főszerepet. Nehezen megközelíthető, a gyűjtögető és zsákmányoló népcsoportok ritmikus mozgásainak akciósugarán kívül eső, marginális fekvésű területek: hegységektől körülzárt magasföldek, viszonylag zárt völgyek (pl. Etióp-magasföld, Örmény-felföld, az Amudarja felső szakasza) kínálkoztak alkalmas szintérül.

Ugyanazok a földrajzi körülmények, amelyek e térségek viszonylagos zártságát, elszigeteltségét kiváltották, egyidejűleg kiterjedésüket is korlátok közé szorították. A gyűjtögetésről az élelmiszer-termelésre való, nagyobb biztonságot nyújtó áttérésnek köszönhetően fölgyorsult a népszaporulat, a fokozatos telítődés nyomán ezek az apró éléskamrák túlcsoordultak. A terjeszkedés irányát a folyóvölgyek futása határozta meg, ezt követve a kirajzó népesség hullámok a megszokottól eltérő, de csak fokozatosan változó természeti környezetbe kerültek. Ezt az akklimatizációs folyamatot — mind a Nílusnak, mind pedig a Tigrisnek és Eufrátesznek a magas hegységekből kilépő szakaszán — a maitól lényegesen eltérő föltételek is elő-

mozdították. A klímátörténeti kutatások — a legújabb eredmények összefogását Lamb tette közzé *Climate, History and the Modern World* c. munkájában — kétségtelen támpontokat nyújtanak arra, hogy a Kr. e. VIII. és IV. évezred között Felső-Egyiptomban és Mezopotámiában a jelenleginél kiegyensúlyozottabb, csapadékosabb volt az éghajlat. Az évi csapadékmennyiség elérte a 400-600 mm-t, időnként még árvizek is pusztítottak a folyók mentén (a Csád-tó felszíne és vízmennyisége többszöröse volt a mainak), s lényegesen gazdagabb volt a növény- és állatvilág.

A géncentrumok felől a folyók mentén terjeszkedő népesség tehát olyan természeti közegbe érkezett, amely ugyan folyamatos átalakítást igényelt, de egyszerűsége lehetővé is tette a magával hozott invenciók alkalmazását, sőt azok állandó fejlesztését is kikényszerítette. Az új természeti környezet hatására, hiszen a változások fokozatosságuk ellenére sem voltak lebecsülhetők, új készségek fejlődtek ki. Elsősorban a markánsabban jelentkező évszakváltozások, de főleg a fokozatosan szárazabbra váltó éghajlat követelte meg új technológiák kifejlesztését és alkalmazását (öntözés, ekehasználat, igavonó állatok tenyésztése).

A csapadékosabb időszakban is csak a folyók mentét szállta meg letelepedett népesség, de ekkor még a tágabb — ma már félsivatagi, sivatagi — környezet sem volt lakatlan. A 200-400 mm között ingadozó évi csapadékkal rendelkező zóna a legeltető nomádok számára kedvező föltételeket nyújtott, s a növénytermelő, ill. állattenyésztő életmód közötti ellentmondások ösztönzően hatottak a hatékony védelmet nyújtó folyamvölgyi városok fejlődésére.

A Kr. e. IV—III. évezredekkel szakaszosan be-
köszöntő szárazabb éghajlat fokozta, majd kizáró-
lagossá tette az öntözés szerepét. Ezzel párhuzamo-
san nőtt a letelepedett népesség biztonsága, s lehetővé
vált új, a városközpontoktól távolabb fekvő, alkalmas
felszínek művelés alá vonása is. Ezt egyébként
a gyarapodó népesség szükségletei is kikényszerít-
ették.

A folyókat kísérő ártereken a szárazabbra forduló
éghajlat hatását a folyók továbbra is kedvező vízjárása
közömbösítette: vízhozamuk ugyanis éppen a legfor-
róbb évszakban a legmagasabb. A Nílus — két eltérő
csapadékjárású területről eredő ágai révén — a nyár
kezdetétől az ősz derekáig, Mezopotámia folyói (első-
sorban az Eufrátesz) februártól júliusig áradnak,
s nemcsak vizükkel, hanem gazdag hordalékszállít-
mányukkal is hozzájárultak az árterek termőképes-
ségének megújulásához.

Mindkét közel-keleti civilizáció — több ezer éves
főnnállása alatt — jelentősen kibővítette térbeli kiter-
jedését is: az öntözéses kultúra Egyiptomban észak
felé tolódott, s elérte a Nílus-deltát és a tengerpartot;
Mezopotámiában pedig délkeleti irányba — ugyancsak
a folyótorkolat felé — helyeződött át a súlypont.

A három óvilági földrész szegletében kialakult
civilizációk évezredekken át formálódó termelési mód-
jának csúcsteljesítménye — az európai kultúra soron
következő lépcsőfoka — a Római Birodalom keretei
között fejlődött ki. Ennek súlypontja már a Mediter-
ráneum szívébe helyeződött át, de a térség az egykori
közel-keleti folyami civilizációk, majd a közbenső
minőszi, majd мүкénéi és hellén kultúrák színtereit
is magában foglalta. A világtörténelem eme egyedül-

álló államalakulatának összetartó szövete a szigetekkel, félszigetekkel gazdagon tagolt Földközi-tenger medencéje volt. A centrum és periféria között kezdetben majdnem kizárólag a tenger szolgált összekötő kapocs-ként, ez csak később kombinálódott a szárazföldön kiépített római úthálózattal.

A korábbi évezredek során egymástól meglehetősen elszigetelten kifejlődött — de azért egymásra különösen ható — civilizációs gócek így egyetlen egységes kultúrkörre fonódtak össze. Ez a kultúrkör — a birodalom keretei között — elsősorban a Földközi-tenger partvidékeit ölelte föl, keleten pedig magába olvasztotta a mezopotámiai és iráni kultúrákat, sőt koronként kapcsolatot teremtett a közép-ázsiai és Indus menti civilizációkkal is.

A Római Birodalom a meleg mérsékelt öv keletnyugati tengelye mentén mintegy 5500 km kiterjedést ért el, míg északon, ill. délen futó határait 2000-2500 km választotta el egymástól. Abban a zonálisan viszonylag homogén természeti környezetben, amelyre adaptálva és amellyel összefonódva fejlesztette ki termelési kultúráját, csak a távolság és az ellenállás leküzdésének technikai korlátai határolták be terjeszkedését. Délen és északon viszont a természeti környezet jellegének drasztikus megváltozása áthághatatlan akadályt emelt a görög-római termelési mód elé. Délen a sivatagi zóna pereme, északon az 50. szélességet többé-kevésbé követő zárt erdőzóna jelölte ki az elsősorban egymással szerves kapcsolatban álló városhálózatra épülő római civilizáció határait.

A Római Birodalom bukását követően a korábbi államalakulat nyugat-európai peremterületén, a Karoling-birodalom keretei között kibontakozott

termelési mód vezetett át a feudális társadalom kialakulásához. E formáció gerincét, tartó vázát — némi egyszerűsítést megengedve — a legfontosabb és leg-egyenletesebben eloszló termelési eszközzel, a földdel közvetlenül érintkező falusi településállomány képezte.

Csaknem egy évezred múltán azután ismét a megelőző formáció északnyugati peremén formálódott ki az ipari kapitalizmus bölcsője. Az ipari forradalom — a számára elengedhetetlen nyersanyagok pont- vagy foltszerű eloszlásához igazodva — ismét a városhálózatra építkezett.

4.

Végigtekintve az eddig lefolyt társadalmi fejlődés teljes ismert folyamatát, annak időbeli ritmusára a társadalomfejlődés törvényei átfogó értelmezést nyújthatnak, a térbeli ritmus azonban véletlenek láncolatának eredőjeként jelenik meg. Pedig a történelem egész térbeli menete csak az ember és környezete földrajzilag differenciált, egymást kölcsönösen meghatározó viszonyából vezethető le. Csak így válaszolható meg egy sor így kezdődő kérdés: *Miért éppen ott? Miért éppen arra?*

Ezeknek a földrajzi szemléletű értelmezéseknek érzékeltetésére itt csupán néhány, az „ember — kultúra — környezet” viszonylatból kiragadott összefüggést sorolok föl, a fejlődés „földrajzi ösvényét” követve:

a) földrajzilag meghatározott térségek válhattak csupán a termelési módszerek fölfedezésének színterévé;

- b) az innováció terjedési útvonalát a géncentrumokból eredő *folyók futása* „rajzolta” elő;
- c) *éghajlati adottságok* sora gyorsította és könnyítette, ill. alapozta meg a folyamvölgyi civilizációk kibontakozását (hűvösebb, csapadékos klíma Észak-Afrikában a VIII—IV. évezred között, a vegetációs időszakra eső áradások a Níluson és a mezopotámiai folyókon);
- d) a Földközi-tenger félszigetekkel és szigetekkel gazdagon tagolt „tanmedence” jellege, a partvidék alkalmas faállománya mozdította elő az érintkezést lehetővé tevő hajózási technika fejlődését;
- e) a Mediterráneum relatív *vízszegénysége* is ösztönözte a népesség városokba koncentrációját;
- f) az *erdők* borította Nyugat- és Észak-Európa irtványokon terjeszkedő földművelése helyezte előtérbe a falutelepülésekre épülő társadalmi struktúrát;
- g) a tengerparti fekvés, a létfontosságú nyersanyagkészletek gazdag, könnyen elérhető készletei alapot nyújtottak az ipari forradalom kibontakozásához.

Végül a fejlődés területi menetének értelmezésében kulcsszerepet játszó „centrum és periféria” tézis kapcsán is rá kell mutatnunk a földrajzi tényezők két-ségtelenül érvényesülő hatására. A mindenkori centrum peremei közül nem véletlenszerűen válik valamelyik a továbbfejlődés lépcsőfokává: a környezeti adottságai, a hozzáférhető termelési eszközök mennyisége és minősége révén válhat azzá.

5.

A különböző kontinenseken — egyes nagy civilizációs központokból — a középkor végéig terebélyesedő *gazdasági erőterek* alakultak ki. Ezeket a régiókat, regionális piacokat több-kevesebb gazdasági és kulturális szál tartotta össze. Az óvilág területén ilyen önállóan tekinthető *regionális piac* volt Európa.

Hasonló, térbelileg kiterjedt gazdasági szervezetet alakított ki maga körül a Ming-állam Kínában, ill. az India nagy részére kiterjedő delhi szultanátus. Századokon át eleven gazdasági és kulturális kötelék fűzte össze az Ibériai-félszigettől Dél-Ázsiáig és Zanzibárig terjeszkedő arab piacot, vagy a Kínától Kelet-Afrikáig tevékenykedő maláj piacot. Az Afrikában az esőerdők öve és a Szahara között húzódó szavanna területeken kialakult, ma is a kontinens sűrűbben lakott zónái közé tartozó, hosszabb-rövidebb időre nagyobb egységekbe összeolvadó tucatnyi néger állam (a fejlettség alacsonyabb fokán) ugyancsak intenzív regionális gazdasági kapcsolatot tartott fenn egymással.

A XV. századtól kezdve a regionális piacok fejlődésében, versenyében az európai gazdasági egység fokozatosan előnyre tett szert. Itt volt a legdinamikusabb a társadalmi előrehaladás — legalábbis Nyugat-Európában —, ezen a területen fejlődtek leggyorsabban a termelőerők. A XVIII. század végéig a kontinens nyugati országai — a kedvező földrajzi és történelmi tényezők társadalmi-gazdasági fejlődést gyorsító hatására — a világ többi részét messze megelőzve, legkorábban jutottak el az iparosodás küszöbéhez. A megszerzett történelmi előny birtokában Európa

gazdaságilag-társadalmilag fejlettebb országai, az európai regionális piac vezető hatalmai fokozatosan kiterjesztették hegemoniájukat a Föld fejlettebb társadalmak által lakott területeire.

A gyarmatosítás történelmi folyamatát áttekintve azt látjuk, hogy sajátos módon nem a legközelebbi területek birtokbavételére kerül sor legkorábban. A távoli tengerekre hajózó fölfedezőket — de legalábbis megbízóikat — nem csupán a világ megismerésének vágya sarkallta, hanem a Keletről — addig többszörös közvetítőlánc révén — Európába jutott, keresett árucikkek lelőhelyeit, közvetlen forrásait kívánták megtalálni. Ezért érthető, hogy a közeli Afrika partjai mellett elhajózva portugálok és spanyolok, angolok, hollandok és franciák egyaránt a mesésen gazdagnak vélt fűszerszigetek fölkutatására törekedtek. A mágnes szerepét a keleti fűszerek mellett persze a nemesfémek (az arany és ezüst), továbbá az ékszerek és drágakövek és általában az olyan luxuscikkek játszották, amelyek már századok óta az interkontinentális árucserforgalom legfontosabb elemei voltak.

Az első fölfedező utazások — mint célokra — Dél-Ázsia partjaira, valamint a malájok lakta szigetvilág felé irányultak. Ezek a területek váltak a legkorábban az európai piac tartozékaivá. A következő földrész, amely az európai gazdaság vérkeringésébe bekapcsolódott — a hasonló célt követve fölfedezett — Amerika ikerkontinense volt. (Fölfedezői az Újvilág partjait, mint tudjuk, csak az India felé vezető út állomásaként fogták föl.) S bár lassan átment a köztudatba is az új kontinens fölfedezése, annak minden folyótorkolatában, tágasabb tengeröblében mégis az átjárót keresték Ázsia vonzó szigetei felé. E tengeri

utak fölfedezésével egyidejűleg Oroszország is gyors ütemben tárta föl a keleti határai mögött fekvő észak-ázsiai térségeket.

A XV–XVIII. század folyamán az Európából kiinduló fölfedező utak — mindenekelőtt a Földnek Magellán, majd pedig Cook nevéhez fűződő sikeres körülhajózásai — révén az emberiség globális földrajzi ismeretekre tett szert bolygónkról, így a szárazulatok és óceánok elhelyezkedéséről. A fölhalmozódó, bővülő és egyre rendszerezettebb ismeretek birtokában — elsősorban az ipari forradalmat már megvívott társadalmak árugazdaságának kiteljesedése nyomán — fokozatosan szélesedett az Európán kívüli földrészekre is kiterjedő földrajzi munkamegosztás. Ennek keretében a világpiaccá formálódó európai regionális piac a különböző részein korábban kifejlődött regionális piacokat ellenőrzés alá vonta.

A világgazdaság a tér áthidalásának gazdasága (Weber 1932), s ebben a távolság egyre mellékesebb szerepet játszik. Az emberi társadalom a technika (közlekedés, hűtőtechnika) fejlődése révén elválaszthatatlan gazdasági egységbe forrott össze, ámde szigorú hierarchiába rendeződve. A technika létrehozása és alkalmazása a fejlett magterületek privilégiumát képezte, ezek fejlődésének függvényében, ezekhez kapcsolódva alakultak ki peremterületeik.

A XVIII. századig az Európát a többi kontinenstől elválasztó hatalmas távolságok leküzdésére még csak viszonylag fejletlen, sérülékeny, kisméretű és lassú járású vitorlás hajók állottak rendelkezésre. A hajózási technika színvonala meghatározó hatást gyakorolt a cserekapcsolatok intenzitására, a kereskedelmi utazások gyakoriságára és gyorsaságára s természe-

tesen a szállított áruk szerkezetére: kis tömegű, nagy értéket képviselő, a hosszú fuvarozást elviselő, nem romlandó áruk szállítására kerülhetett főleg sor. Lényegében kereslet is ezek iránt volt, de már fokozatosan nőtt az igény az ipari nyersanyagok iránt is.

A XIX. század küszöbén a világkereskedelem gravitációs központja Nyugat-Európa volt, de a gravitációs erőter vonzása még rendkívül korlátozottan, az egyes kontinensek viszonylatában igen differenciáltan érvényesült. Az interkontinentális árucserforgalom gravitációs központjának erőtere három pólus között feszült:

- a gravitációs központban jelentkező szükségletek, a nyugat-európai piac igényei és árukinálata;
- a világkereskedelem vérkeringésébe bekötött térségek árukinálata és fölvevő képessége;
- a központ és vonzástere közötti távolság leküzdésének lehetőségei, azaz a közlekedés technikai színvonala.

Nyugat-Európa fölvevő piacát a XVIII. század végén lényegében három ország jelentette: Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia. Az utóbbi fokozatosan kiesett a versenyből, a másik kettő pedig a századfordulóig $1/3$ — $2/3$ arányban — 9,6 millió, Franciaország viszont 21,6 millió fontsterling értékben — kereskedett gyarmataival. Az ipari forradalom motorjául szolgáló textilipar azonban sokkal gyorsabban izmosodott a szigetországban, fölvevő piaca is (észak-amerikai kolóniák, India, Afrika) nagyobb ütemben nőtt, mint a franciáké. A textilipar nyersanyagigénye — fontossági sorrendben — a gypjű,

a selyem, a len és a gyapot iránt növekedett egyre fokozottabban. Részben a selyem, de elsősorban a gyapot származott a kolóniákról. Mai szemmel nézve azonban még jelentéktelen volt a szállítás volumene: Nagy-Britannia 1790 körül 11, 1800-ban 25 ezer tonna gyapotot importált az észak-amerikai kolóniákról és Indiából. A XIX. század küszöbén a tengerjáró hajók 300-500 t szállítására voltak általában alkalmasak, s noha ennél lényegesen nagyobb űrtartalmú hajók is megjelentek már (1000 t fölött), a kisméretű hajóké maradt a főszerep. A XIX. század elején a vitorlás hajók átlagos sebessége napi 300 km volt. Ennek megfelelően — a legforgalmasabb angol kikötőket, Londont és Liverpoolt tekintve kiindulópontnak — a Föld legtávolabbi pontjainak elérésére több mint 100 napra volt szükség. Az utazási idő alapján 1800–1820 között 10 nagy időzónára oszlott a világ.

1. *5 napon belül* a norvégiai Bergentől az észak-spanyolországi La Coruña kikötőig ívelő félkörön belül elhelyezkedő európai területek voltak megközelíthetők.
2. Az észak-norvégiai Hammerfesttől kiinduló — Izlandot, Grönland nyugati partjait magába foglaló — körív az északnyugat-afrikai Infi partjainál zárta be azt a területet, ahová *10 napon belül* lehetett Angliából eljutni.
3. A *20 napos* zónába a kanadai Halifaxtól az afrikai Conakryig terjedő félkör területe tartozott.
4. *25 nap alatt* az USA délkeleti kikötőjétől, Charlesontól a Hispaniola-sziget keleti felét, Francia-Guayanát, a brazíliai Recifét érintő, majd az afrikai Accráig ívelő félkörön belüli terület volt elérhető.

5. *40 nap alatt* Észak-Amerika és Közép-Amerika egész keleti partvidékét, továbbá Dél-Amerika atlanti partvidékét Buenos Airesig, Afrika nyugati partvidékét pedig Fokvárosig lehetett elérni.
6. *60 napos hajózással* Dél-Amerikába — a Horn-fok megkerülésével — Valparaisóig, Afrikában pedig a Jóreménység-fok megkerülésével a szomáliai Mogadiscóig juthattak el a kereskedőhajók.
7. A *70 napos hajózási zónába* esett Dél-Amerika nyugati partvidéke Panamáig, Ausztrália délnyugati partja (Perth), Nyugat-Jáva, Szumátra és az indiai szubkontinens partvidéke Orissza állam déli határáig.
8. *80 nap alatt* volt elérhető az amerikai kettős kontinens nyugati partvidéke a Kalifornia-félszigetig, Ausztrália partjai (az északkeleti szegély kivételével), Borneó, Celebesz és Indokína Hué magasságáig.
9. A *90 napos zóna* már valamennyi kontinens teljes partvidékét magába foglalta.
10. A Csendes-óceáni szigetvilág legtávolabbi pontjainak fölkeresése végül *100 napos* tengeri utazást igényelt Angliából.

A La Manche angol, illetve francia kikötői — Dover és Calais — között 1800-ban még 5 órás hajóúttal lehetett kapcsolatot teremteni. Ugyanebben az időben Marseille és Korzika fontosabb kikötői között 2 teljes nap volt a hajózási idő. Ezek a hosszú hajózási idők, a vitorlás hajók hordképességének korlátozottsága — amit a hajószemélyzet számára szükségszerűen elraktározott élelmiszer- és vízkészlet tovább csökkentett — érthetővé teszik, hogy a tömeges nyersanyagszállítás igen vontatottan fejlődhetett csak ki.

Hasonló korlátokat szabott a fokozottabb áruforgalom elé — sokkal magasabb költségszint mellett — a szárazföldi közlekedés. A XIX. század elején Párizsból Nizzába — pihenés nélkül — 6 napig tartott a tengelyen való szállítás. Marseille-t, Bayonne-t 5 nap, Strasbourgot 3 nap alatt lehetett kocsival elérni, de még Le Havre-ig vagy Calais-ig is 31, ill. 40 óráig tartott Párizsból az út.

A közlekedés technikai problémái, a költség- és időigényesség a tömeges regionális árucserét csak kis körzeteken belül tették lehetővé. Ez eredményezte Nyugat-Európában abban a korszakban a területileg korlátozott vonzáskörrel rendelkező kisvárosok sűrű hálózatának kifejlődését, a nagyvárosok egészen kivételes jelenségek voltak.

A század végéig — néhány jelentéktelen kiterjedésű afrikai, dél-amerikai térségtől eltekintve — a világ egész területe ismertté vált, s közvetlenül vagy valamely gyarmatosító hatalom közvetítésével szervesen bekapcsolódott a világ gazdaságba. A századforduló világ gazdaságának akciócentrumai — elsősorban Nyugat-Európa és Észak-Amerika — gyorsan fejlesztették iparukat, hallatlanul megnőtt nyersanyagigényük is. A tőkés gazdálkodás erőteljes fejlődése nyomán gyors ütemben szerveződött meg az egész világra kiterjedő, egyre sokrétűbbé váló nemzetközi munkamegosztás. Ennek realizálását a közlekedés gyors technikai és mennyiségi fejlődése is elősegítette. Ennek nyomán időben fokozatosan zsugorodnak a távolságok, s a századfordulón már 30 napon belül elérhetővé vált a Föld legtávolabbi pontja is. A technikai fejlesztés révén már nem kellett ivóvizet szállítani, ugrásszerűen megnőtt a hajótér, a keres-

kedelmi áruk sorában a tömeges áruféleségek (szén, nyersanyag, hús, gabona) vették át a főszerepet. A mezőgazdasági termelésben fokozatos homogenizálódás indult meg. Megépültek a tengeri útvonalat lényegesen lerövidítő hajózócsatornák: a Szezei- és a Panama-csatorna. Megkezdődött Észak-Amerika és a Csendes-óceán fokozatos fölértékelődése, a globális méretű, szervezett világgazdaság működése.

6.

A természeti környezetnek a társadalmi fejlődést — történelmi távlatokban is — befolyásoló szerepével gondolkodók hosszú sora foglalkozott, többek között Montesquieu, Kant, Herder, Hegel. A történelmi folyamatok tükrében — mind ez ideig — Hegel (és Marx) nyomán ama globális érvényességű fejtegetések maradtak időtállóak, amelyek az autonóm társadalmi fejlődés szempontjából a földfelszín *zonálistagolódását* minősítették döntőnek.

Eddig kevés figyelem fordult viszont az egyes zónákon belül végbement tér- és időbeli differenciálódás természetére, az ezért felelőssé tehető tényezők szerepére. Ugyan a determinista geográfusoknak — legigényesebben az amerikai Huntington foglalkozott ezzel a témával — nem került el figyelmét ez a differenciálódási folyamat, de gyakran saját társadalmuk apologetikájára irányuló és korlátozódó munkásságuk rövid távon sem mindig állta ki az idők próbáját.

Az elmúlt évszázad történelme — lényegében és nagy általánosságban — Hegel és Marx (rendkívül hasonló) állásfoglalásait igazolta, ugyanakkor nem

váltak értelmezhetővé az egyes zónákon — elsősorban a mérsékelt övön — belül végbement fejlődési differenciálódások, a gazdasági-hatalmi súlypontok idő- és térbeli váltakozása, számuk folyamatos redukálódása.

Jelentős kísérletek történtek e téren a humán-ökológiai irányzat követői részéről. Már Vidal de la Blache-tól végigkísérhető egyes ilyen elemek fölbukkanása, majd — a szisztematikus földrajzi gondolkodás elterjedése nyomán és révén — az utolsó két évtizedben elsősorban Chorley, Chisholm, Eyre és Kirk munkáiban szélesedtek ki az ökológiai irányzat eredményei.

Erre a kérdésre kell a továbbiakban irányulniuk a földrajztudomány vizsgálatainak, arra keresve mindenekelőtt a választ, hogy — az általánosan értelmezett humánökológiai módszerek mellett — van-e létjogosultsága egy olyan társadalomökológiai megközelítésnek, amelyen belül, a földrajzi környezet hatásmechanizmusainak föltárásával párhuzamosan, kiemelt szerepet kapna a környezettel való viszony kialakításában meghatározó szerepet játszó társadalmi készségek differenciáltsága is.

IRODALOM

- Ágh Attila: *A történelem kérdőjelei*. Bp., 1974, Magvető.
Alekszejev, V. P.: *Az emberi rasszok földrajza*. Bp., 1977, Gondolat.
Andrianov, B. V.: Hozajsztvenno-kulturnüje tipi i isztoricseszki processz. *Szovjetszkaja Etnografija*, 1962/2. sz.

Lamb, H. H.: *Climate: Present, Past and Future. Vol. 2. Climatic History and the Future.* London, 1977, Methuen.

Lamb, H. H.: *Climate, History and the Modern World.* London, 1982, Methuen.

Parry, M. L.: *Climatic Change and Agricultural Settlement.* 1978, Folkstone.

Szinszkaja, J. N.: *Voproszű geografii kulturnüh rasztyenyij i N. J. Vavilov.* Leningrad, 1966.

Weber, A.: *Weltwirtschaft.* München, 1932.

*Sárfalvi Béla DSc, egyetemi tanár
(1925–2000)*

KISSNÉ HEINRICH SZILVIA — KISSZABÓNÉ TRAPL IVETT

A KÖNYVTÁROS ÁTALAKULÁSAI¹

*Köbe vésve, papírra róva és digitálisan tárolva –
különös hangsúllyal a tudományok tárolása mögött
megbúvó emberre, a könyvtárosra*

Igen változatos elképzelések élnek a könyvtáros szakmáról. A hangok sokfélék, a skála az egész nap semmit nem csináló könyvtárostól a tudás őreinek tiszteletéig terjed. Jelen dolgozat a szakma arcának évszázadokon átívelő átalakulását kísérli meg vázolni a teljesség igénye nélkül, az érdekesség hangsúlyozásának szándékával. A könyvtártörténet lapjain előbukkan az értékes ember, a könyvtáros.

Az emberiség ritkán tud kilépni abból a magába zárt világból, ami egy emberöltőnyi ideig tart. Talán ilyen a következő generáció felnevelése során a hit és a tudás hagyományozása. Nehezen elképzelhető, hogy ősember korunkban a barlangrajzok pusztán az alkotás szépségéért készültek (bár ezt nem tudhatjuk biztosan), sokkal inkább feltételezhető, hogy az alkotások a túlélés technikáját, a vadászatot örökítették meg.

¹ Másodközlés a kiadó és a szerzők engedélyével. Eredeti megjelenés: Erdős Zoltán (szerk.): *Mindent elolvasva. Tanulmányok Kiss Zoltán tiszteletére. Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből.* Pécs, 2023, Csorba Győző Könyvtár, 29–44.

A tudás áthagyományozása legősibb vágyaink egyike, s mint ilyen, egy egész szakmát teremtett évszázadokon, évezredekken át. Ezen időszak alatt volt, hogy több száz év telt el változások nélkül, ami pedig napjainkban zajlik, szinte felfoghatatlan gyorsaságú, és sok esetben szakmánknak utólagos reflexióra van lehetősége, nem pedig megelőző, felkészülő lépésekre.

A könyvtárak története egészen korai időkig nyúlik vissza, így valószínűleg az írásos anyagok őrzője, a könyvtáros is létezett, mégis magáról a könyvtáros hivatásról kevés anyag lelhető fel. „Szakmánk egyik nagy paradoxonja, hogy miközben szinte szerzetesi alázattal törekszünk a különféle hordozókon fennmaradt információk megőrzésére az utókornak, a saját hivatásunk forrásanyagával kevésbé törődünk, alig vannak a hazai könyv- és könyvtári kultúra forrásait egybegyűjtő kiadványok.”² Igaz, nem a mai értelemben vett könyvtáros szakemberről beszélhetünk, hanem kezdetben főleg papok, tudósok, illetve könyvszerető amatőrök végeztek ilyenfajta tevékenységet.

Az ókori világból ismert könyvtárak: az eblai királyi könyvtár, az ugariti könyvtár, Asszurbanipal könyvtára, az alexandriai könyvtár vagy a Papyrusok Háza mindegyike olyan állapotot jelez, melyben valási, kulturális vagy gazdasági szükségletek életre hívták a tudás gyűjtését. Sok esetben tapasztalhatjuk, hogy egy nagy uralkodó eltökélt szándéka van a tudásanyag megőrzése mögött, melyhez nélkülözhetetlen volt valamiféle írás és a tudás művelője és/vagy őre, a könyvtáros.

² Pogány György: Könyvtártörténet napról napra. *Könyvtári Figyelő*, 2010/2. (54. évf.), 306.

Érdekes, hogy ugyanazon erők: háborúk, természeti csapások rombolták le ezen ókori tudástárakat, amelyeknek fennmaradt töredékeit is köszönhetjük. A háborúk hősiesség mentésére készítették a tudás megőrzésére vállalkozókat, egy kitörő vulkán pedig hosszú évszázadokra beborította és konzerválta a felhalmozott tudást. Ennek a kornak a feltalálói tették lehetővé, hogy a természetben előforduló kőbe véséstől a papírig jutva szélesebb kör számára vált elérhetővé a tudás.

Ami csodálatos az emberiség történetében, hogy minden pusztulás ellenére máig töretlen a szándék a felhalmozott tudásanyag megőrzésére, katalogizálására és ez által visszakereshetőségére.

A magyar könyvtártörténet lapjain fellelhető információk, szűkszavúságuk ellenére, a könyvtáros személyére vonatkozólag is tartalmazznak érdekességeket,³ egy-egy korszakban elmélyülve azonban teljesebb képet kaphatunk.⁴

A honfoglaló magyarok még nem ismerték a könyvet, de a fába vagy kőbe véselt rovásírással tudtak egymásnak vagy az utókornak üzeni. Könyvet legfeljebb a harcok során zsákmányolhattak, de értéktelennek tartották őket, gyakran elégették.

A könyvet a kereszténység térhódításával a X. század végén ismerték meg a magyarok. A keresztény

³ A korszakok áttekintésének alapjául szolgáló mű: Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat, 1987, Budapest.

⁴ A helyi könyvtárosok felkutatásában segítségünkre volt a Csorba Győző Könyvtár *Baranyai neves személyek adatbázisa*: <https://baranyaidigital.hu/neves> (Letöltés: 2022. VII. 14.)

valláshoz köthető szent könyvek és az írásba foglalt rituálék miatt fontos lett az írás-olvasás oktatása, az írásos anyagok megőrzése, másolása és terjesztése. Létrejöttek az első könyvtárak, ahol az első könyvtárosok az írástudó papok lettek.

A könyvtár kezdetben a könyvet létrehozó intézmény is volt egyben. A kézzel írt és díszített kódexek egyedi és aprólékos munkával, lassan készültek, így az egyházi könyvtárak kezdetben kevés (10-20 darab) könyvvel rendelkeztek. A másoló író, olvasó és könyvtáros is volt egyben.

Szent István intézkedése alapján a püspöki székhelyeken könyvkészítő műhelyeket kellett létesíteni, így beindult a könyvgyártás. Érdekességként megemlíjtük Bonipert pécsi püspök 1020 körül kelt levelét, amelyben Fulbert chartres-i püspöktől kéri, hogy küldjön el neki egy Priscianus-kötetet, a középkori latintanítás kézikönyvét. A kérésre 1023-ban megérkezett a válaszlevél,⁵ illetve a Priscianus-kézirat.⁶ Ez a könyvtárközi kölcsönzés első hazai példája.

Magyarország első könyvtára a Benedek-rendi szerzetesek pannonhalmi kolostorában jött létre. „Első könyvjegyzéke 1090 táján keletkezett, amikor az apátság egyházi kincseit, könyveit, javadalmait számba vették.”⁷

⁵ Fulbert chartres-i püspök levele Bonipert pécsi püspökhöz. In Boda Miklós – Kalányos Katalin – Surján Miklós – Tüskés Tibor (szerk.): *A könyv- és könyvkultúra ezer éve Baranyában*. Pécs, 2000, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 14–15.

⁶ A Priscianus-kéziratnak kiemelkedő jelentősége volt a latin nyelv tanításában hazánkban. Lásd Nemerkenyi Előd: Latin nyelvtan a székesegyházi iskolában. *Aetas*, 2002/4, 77–88.

⁷ Salgó Ágnes, W.: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ős-

A XII. században is jellemző, hogy a szerzetesek a könyveket maguk készítették és használták. A XIII. században, főként egyházi vonalon, a könyvkultúra virágzásnak indult. Ezt a folyamatot törte meg a tatárjárás melynek során a püspöki könyvtárak és a bennük található kódexek elpusztultak.

A magyar Anjou-ház ideje alatt a szellemi műveltség ismét felvirágzott, illetve a könyvfestészet is magas színvonalon működött. A XIV. században, Károly Róbert uralkodása alatt, létrejött a magyar királyi könyvtár. Sorra alakultak a szerzetesrendek könyvtárai, illetve egy-egy magánkézben lévő világi könyvtár is gyarapodásnak indult.

1367-ben Nagy Lajos király létrehozta Magyarország első egyetemét a püspöki székvárosban, Pécsen. Hogy miért éppen itt, abban többek között az is szerepet játszhatott, hogy a pécsi könyvtárban a könyvállomány kimagasló színvonalú és méretű volt.⁸

A XV. században számos káptalani könyvtár alakult Magyarországon. Témánk szempontjából kiemelnénk a nagyváradi könyvtárat, ahol Andrea Scolari váradi püspök a könyvtár kezelésére külön javadalommal ellátott klerikust alkalmazott: Antalt, Nagymihályi Miklós fiát. Ő az egyik legkorábbi, név szerint említett magyar könyvtáros.

A 24 szepesi szabad királyi város számára 1405-ben négy pap alapított közös könyvtárat, amelyet

nyomtatványai. In W. Salgó Ágnes (összeáll.): *Incunabula Bibliothecae Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae*. Pannonhalmi Főapátság – Bencés Kiadó, 2017, [Pannonhalma], 258.

⁸ Marosi Ernő véleményét közli Boda Miklós: i. m. 29.

eleinte ők maguk is vezettek. Név szerint ismert magyarországi könyvtárosok: Nicolaus Fugisrecht, Petrus Herbord iglói „kápolnás” pap, a lőcsei Szent György-kápolna Fustrib nevű káplánja és egy György nevű lehnici plébános.

Érdekesség 1427-ből, hogy a kolozsmonostori bencés kolostor egyik zsoltároskönyvét leselejtezték, mivel azt egy pestisben megbetegedett diakónus használta, „nehogy, akik olvassák, megfertőződjenek”.⁹

A XV. században a reneszánsz és az itáliai humanizmus elterjedésével a könyvkultúra Magyarországon a virágkorát élte. A könyv kinccsé, a könyvtár pedig a felpezsdült szellemi élet színterévé vált. Mindezek következtében hazánkban jött létre az egyik legnagyobb itáliai típusú fejedelmi könyvtár: Mátyás király Corvina Könyvtára. „Magyarországnak ugyanis az egész középkoron át folyamatos és intenzív politikai, dinasztikus, kulturális és gazdasági kapcsolatai voltak Itáliával.”¹⁰ A híres humanista Vitéz János Váradon, majd Esztergomban alapított könyvtárat, amely a Corvina mögött a második legnagyobb könyvtár volt, és főként világi kódexeket tartalmazott.

Vitéz János unokaöccse, Janus Pannonius, Pécsen alapított humanista, görög-latin nyelvű kódexekből álló könyvtárat, amelyet nemcsak a saját érdeklődésének megfelelő könyvekkel gyarapított, hanem az akkori egyetemi fakultások igényei szerint gazdagított.¹¹ Könyvtárát Mátyás király lefoglalta, és

⁹ Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest, 1987, Gondolat, 47.

¹⁰ Csapodi–Tóth–Vértesy: i. m. 32.

¹¹ Csapodi Csaba: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. In Boda et al. i. m. 56.

saját könyvtárába vette. Handó György pécsi prépost építette újra a pécsi könyvtárat.

A Mátyás alapította Corvina könyvtár esetében nagy szerepe lehetett a firenzei humanistáknak, így Taddeo Ugoletónak is, aki a Corvina könyvtárosaként fáradhatatlanul gyarapította a könyvtár állományát. Görögtudása révén szorgalmazta a görögországi könyvbeszerzést, így rengeteg görög nyelvű könyvvel gazdagodott a Corvina. Ezt a latin-görög kettősséget emelték ki a kortársak a Corvina kapcsán, a firenzei Bartolomeo Fonzio szerint ennek mintájára alakították ki a Mediciek védnöksége alatt álló Laurenziana könyvtárat is. A kódexeket ex libris-jellegű királyi címerekkel jelölték meg.

Ugoletó könyvtárossága alatt készülhettek el a könyvtár pompás berendezése és a gyönyörűen díszített aranyozott bőrkötések. De nemcsak a kódexek ragyogó külsejére fektettek hangsúlyt, hanem tartalmukra is. Az olasz humanista Galeotto Marzio is a királyi könyvtár őre, udvari könyvtárnok volt.

A Jagellók uralkodása idején már jócskán erodálódott a Corvina állománya, a végzetes csapást azonban a török hadjárat mérte a bibliotékára: I. Szulejmán 1526-ban kirabolta a könyvtárat, és kincseit Konstantinápolyba vitette, ahol a gondatlanul kezelt könyvek nagy része megsemmisült.

A könyvkultúra a könyvnyomtatás elterjedésével — a pusztítások ellenére is — virágzott. Az egyházi könyvtárak és a humanista könyvgyűjtők könyvtárai gyarapodásnak indultak. Ilyen könyvszerető gyűjtő volt többek között Báthory Miklós váci püspök, illetve Handó György pécsi prépost, majd kalocsai érsek, aki Pécsen 300 kötetes könyvtárat alapított. Életrajzát

kortársa, Vespasiano Bisticci írta meg, akitől könyveket szerzett be.

Ő azt írja, hogy amikor Handó György Beatrix királyné házasságkötésével kapcsolatban követként Itáliában járt, több mint 3000 forint értékű könyvet, főleg kódexeket vásárolt könyvtár létesítése céljából. A könyvtárat egy templomban alakította ki, a könyveket leláncoltatta, és egy papot bízott meg a feladattal, hogy a könyvtárat mindennap nyissa és zárja. Itt említik először a könyvtári ügyrendi szabályzatot és a királyi könyvtárnokok, illetve a korábban már említett váradi könyvtáros mellett ez is az első adatok közül való, amely fizetett könyvtáros alkalmazásáról szól.¹²

A könyvnyomtatás feltalálásával válik el egymástól a könyvkészítés és a könyvhasználat. Ekkor már szélesebb tömegek jutnak a könyvekhez és az egyházi könyvek mellett fokozatosan terjednek a világi könyvek is. De jellemzően továbbra is a főpapság és a humanista világiak birtokolták a könyvtárak nyújtotta tudást, illetve a könyvnyomtatással az alsóbb papság és a szerzetesek férhettek még hozzá a könyvekhez.

Igen speciális helyzet a Moháccsal kezdődő két évszázad, amikor is Magyarország területei hadszíntérré változnak. Az ország különböző területei eltérő mértékű pusztulást szenvedtek, egyes területeket fel-

¹² Boda Miklós kutatásai alapján pontosabb képet kaphatunk a könyvtár helyét, alapításának idejét illetően; a szerző rámutat, hogy a könyvtár nem volt nyilvános. Lásd Boda Miklós: Handó György könyvtáráról egy pécsi emléktábla ürügyén. In Boda Miklós: *Itáliából Itáliába*. Pécs, 2020, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 80–88.

dúltak, és a könyvtárak az enyészeté lettek; más területek, például a szerzetesek távozásával, elnéptelenedtek. Ebben a korban a könyvtárosság még nem önálló szakma, de a pusztulások ellentétéként ekkor jelenik meg a reformációval a hitviták, anyanyelvű istentiszteletek hatására az a könyvigény, amely nem a dűsan illusztrált néhány példányra, hanem a sok ember számára elérhető könyvmennyiségre alapoz.

Megindul a protestáns városi és iskolai könyvtárak szervezése. Érdekességként említenénk, hogy a sárospataki iskola könyvtárosa a végzős tanulók közül, mintegy jutalomként került ki, aki eskütétellel és ezáltal a szigorú szabályzat elfogadásával felelősséget vállalt az iskola könyvgyűjteménye iránt. Ez a könyvtáros diák gyakorlatilag a tanári karhoz tartozott, és a bibliothecae praefectus (a könyvtár felügyelő tanára) irányításával végezte munkáját.¹³

Ebből az időből említést érdemelnek a főpapi és főúri könyvtárak, valamint a szerzetesrendek könyvgyűjteményei is, melyekről a megmaradt lajstromokból tudunk főleg. Ekkorra már túl vagyunk a könyvnyomtatás európai elterjedésén is.

A főpapi könyvtárakról tudjuk azt is, hogy a katolikus gyűjteményekben sem az ókori írók, sem a reneszánsz művek nem jellemzőek, könyvtárosaik pedig értelemszerűen egyházi személyek lehettek.

Érdekes példa a névleges pécsi püspök, Telegdi Miklós könyvtára, melyről három könyvjegyzék is fönmaradt; az elsőt Telegdi halála előtt két nappal készítették. A könyvjegyzéket nem rendszerszintűen

¹³ Monok István: *A hagyományos világ átváltozásai*. Bp. – Eger, 2018, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Egyetem, 86–88.

jegyezték le, hanem ahogyan diktálás nyomán a lejegyzők és segédek éppen a kezükbe vették az egyes köteteket. Ebből sejthetjük, hogy a könyvtárosi feladatokat ellátó személy nem szakember volt; sőt további érdekesség, hogy a három jegyzék alapján a gyűjteményt rendszerbe foglaló személy tartalmi és időrendi szempontok alapján, 2019-ben rekonstruálta a könyvtár állományát.¹⁴

Telegdi felismerte a nyomtatott könyv jelentőségét, és 1578-ban Nagyszombatban megalapította az ország első katolikus nyomdáját.¹⁵ Gyűjteményével és a nyomdával sokat tett a könyvkultúra ügyéért.

A főpapi és főúri könyvtárak a XVIII. század idején éltek újabb virágkorukat. Ezek közül említést teszünk a jobbágysorból származó Klimó György pécsi püspökről és könyvtáráról. Klimó, kortársait meghaladva, először nyitott nyilvános könyvtárat, melynek hátterében az egyetem újraalapítása és az itt oktató tudományágak kiszolgálása is célja volt. A könyvtár történetét feldolgozó Schmelczer-Pohánka Éva monográfiájában külön fejezetet szentelt a könyvtár személyzetének.¹⁶ Világosan látható, hogy a könyvtáros képzettség ekkor is létező hármasszintje a tudós

¹⁴ Horváth Csaba Péter: *Telegdi Miklós (1535-1586). Doktori (PhD) értekezés.* Budapest, 2019, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, 50–59

¹⁵ V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kéziszajtó korában, 1473–1830.* Budapest, 2021, MTA Könyvtár és Információs Központ – Kossuth Kiadó, 90–93.

¹⁶ Schmelczer-Pohánka Éva: *A pécsi püspöki könyvtár története (1774-1945).* Pécs, [k. n.] 2012, 47–75.

könyvtárőr, az írnok és a szolga ókori hármas rendszerének felel meg.¹⁷

A főúri könyvtárak közül példaként Teleki Sámuel könyvtárát említenénk. „Telekinek 1800-ban kelt végrendelete értelmében a könyvtárat hetenként három napon át délelőtt és délután 3-3 óra hosszát kell nyitva tartani bárki érdeklődő számára. Ennek ellenére az olvasónapló tanúsága szerint a könyvtár minden hétköznap nyitva volt, még tovább is, mint az említett 3-3 óra. Csak Teleki halála után állnak be hosszabb szünetek, amikor az is előfordult, hogy hónapokig nem fogadott a könyvtár látogatót.

Az 1827 június-augusztusi időszakról például Kelemen Márton akkori könyvtáros ezt jegyezte fel az olvasónaplóban: „Ezen három hónapban azér nem voltak az olvasók, hogy júniusban a Censurák folytak, júliusban a gyermekem betegsége miatt a borvizen voltam, augusztusban a Bibliotheca takarítása folyt.” 1828 decemberében így magyarázza az alacsony látogatottságot: „Ezen holdnapban azért vagynak olyan kevés olvasók, hogy a pestis híre miatt kényszerítettett a város elszaladni’.”¹⁸ Ezt a példát azért választottuk, mert a sok változás mellett, mely szakmánkat érinti, mégiscsak vannak visszatérő jelenségek, mint például a könyvtárak nagytakarítása nyáron és még más olyan tényezők, amelyekről a könyvtáros csak beszámolni tud, mint egy jelentkező járvány esetében.

¹⁷ Schmelczer-Pohánka: i. m. 15-38.

¹⁸ Somkuti Gabriella: Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében. In Dezsényi Béla (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962*. Budapest, 1963. [k. n.] 291–303.

A XVIII–XIX. század folyamán az ország újjáépítéséhez szükséges volt a szaktudás, ennek elsajátításához pedig szakkönyvek kellettek. Létrejöttek tehát az első szakoktatási intézményekhez kapcsolódó könyvtárak, bányászati és földméréssel foglalkozó könyvtárak (például a selmeci Bányászati Akadémia könyvtára és az Institutum Geometricum, a mai műegyetem elődje). Érdekes, hogy a keszthelyi Georgikon könyvtárában főúri és szakmai könyvtár is működött egészen 1839-ig.

Ahogy növekedett a nyomtatott könyv iránti igény, egyre több nemesi és polgári könyvtár létesült, amelyek könyvvállománya jellegében eltért a főpapi-főúri könyvtárakétól. Az elhivatott kisembereket a könyvgyűjtésben a magasabb eszmék és a tudományos elvek helyett a könyvszeretet és a gyakorlati szempontok vezérelték. Némelyik modern kiskönyvtárban már megjelentek a felvilágosodás irodalmi termékei is.

Azok, akik kiszorultak más könyvtárakból, könyvkötők, nyomdászok műhelyeiben is olvashattak könyveket. Megjelentek az olvasótársaságok, amelyekben havi összeg fizetése mellett kölcsönöztek is könyveket. Létrejöttek a kölcsönkönyvtárak, olvasókörök, amelyekben — bár ellenőrzés alatt tartották őket és a politikailag, illetve erkölcsileg kifogásolható könyvek jegyzékre kerültek, mégis — terjedtek a lázadó, forradalmi eszmék. 1798-ban ezért betiltották az olvasóköröket, egy évvel később a kölcsönkönyvtárakat is.

Magyarországon az első nagy állami tudományos könyvtár az Egyetemi Könyvtár volt. 1777-ben Mária Terézia az oktatási alaptörvényben határozta meg a feladatait. Csekély anyagi háttérrel és három fős

személyzettel (könyvtárigazgató, könyvtáros és egy szolgál) kezdte meg a működését. 1779-ben vált nyilvánossá, 1780-ban Magyarországon elsőként megkapta a kötelespéldány-jogot. Helyben bárki használhatta a könyvtárat, de csak meghatározott kör kölcsönözhetett könyvet.

A könyvtár szabályzata magas igényeket támasztott a könyvtárosokkal szemben. Két kiemelkedő igazgatót említenénk: Schönvisner Istvánt és Schwartner Mártont. Sajnos a későbbi felsőbb vezetés nem fordított kellő figyelmet a könyvtár és dolgozói iránt. A könyvtári szolgák éhbérért dolgoztak, a kis létszámú személyzet csak megfeszített munkával tudta ellátni feladatait, ezt tetézték a rossz munkakörülmények, így nem csoda, hogy sokan közülük fizikai és mentális betegségekkel küzdöttek.

1843-ban Toldy Ferenc lett az Egyetemi Könyvtár első kinevezett világi igazgatója. Toldy azt vallotta, hogy a könyvtár lelke a tudós könyvtáros.¹⁹ A gyakorlatban megtett mindent a könyvtárért, beszerzéseiben igényes, munkájában alapos volt. A könyvtárban rendszeres katalogizálás folyt. Toldy gondos könyvkezelése és korszerű intézkedései eredményeképpen a könyvtárhasználók száma megnövekedett. 1850-ben folyóirat-olvasó szobát létesített, ahol létrejött az első tudósklub.

¹⁹ „A könyvtárnok valóságos lelke, életereje minden bibliothecának [...] ő tartja fenn [...] neveli tudományrendszeresen, hogy folyvást organicus test, 's ne mechanikus halmaz legyen.” Idézi Tóth András: A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843–1849). In *Tanulmányok Budapest múltjából*, XI. Budapest, 1956, Akadémiai Kiadó, 251.

Az Országos Széchényi Könyvtár megalapítása gróf Széchényi Ferenc nevéhez fűződik. A nemzet művelődése iránt elkötelezett főúr külföldi tapasztalatai és hazai főúri minták alapján nagycenki birtokán alapított könyvtárat. Hungarikum-gyűjteményét könyvtárosa, Tibolth Mihály rendszerezte. A katalógust kinyomtatta és terjesztette. Ezt a több, mint 7000 darabból álló magyar könyvgyűjteményt Széchényi Ferenc a nemzetnek ajándékozta, amelyet az 1802. november 26-án kelt alapító okiratban II. József is elismert. Ez a könyvtár lett Magyarország első nyilvános nemzeti közgyűjteménye és közintézménye. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezeti részévé vált. A könyvtár anyagi nehézségekkel küzdött, de könyvállománya, főleg a könyvadományok eredményeképpen, évről évre gyarapodott. József nádor, aki gyakorlatilag az igazgatói feladatokat is ellátta, rendszeresen vásárolt vagy juttatott könyveket a könyvtárnak. A gyér személyzet miatt a könyvek katalógizálása csak lassan haladt. A könyvtárból csak tudósok, egyetemi tanárok és közéleti személyek kölcsönözhetek könyvet. 1866-ban bővült a személyzet, és megnyitották a könyvtár olvasótermét.

A reformkorban megalakult a Magyar Tudós Társaság, amelyet Széchényi István, József nádor és mások felajánlásokkal, Teleki József gróf könyvtára adományozásával támogatott. Teleki álma egy tudományos közkönyvtár létesítése volt, amely mindenki számára nyitva áll. Megkezdődött a könyvanyag katalógizálása, de a szokásos körülmények miatt (csekély számú személyzet, rossz anyagi körülmények) csak nagyon lassan haladt. 1844-ben Toldy Ferenc vezetésével sikerült befejezni a könyvállomány fel-

dolgozását, ekkor nyílt meg a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára. A kölcsönzés szigorúan szabályozott volt. Három katalógus készült: betűrendes, szakrendi és helyrajzi katalógus. Hagyatékok és ajándékok által a könyvtár folyamatosan bővült. Az 1860-as években megépült az új akadémiai palota, így végre méltó helyen fogadhatta látogatóit a könyvtár.

1865-ben Toldy Ferenc vezetésével megalakult a Könyvtári Bizottság, amelynek tagjai új szak- és katalógusrendszerrel építettek ki. Óriási munka után 1868-ban nyithatott meg az új Akadémiai Könyvtár.

Mindhárom nagy könyvtár alakulásában meghatározó volt az emberi tényező: a könyvtárat szívügyének tekintő, hazaszerető alapító, a támogató nemesek, illetve a könyvszerető, nagy szaktudású, elhivatott könyvtárosok.

A reformkor kedvezett az olvasókörök megalakulásának, és egyre többen tűzték ki célul nyilvános közkönyvtár létrehozását. Ugrásszerűen megnőtt az iskolai diáktársaságok száma, amelyek többnyire kicsi, de modern szellemiségű könyvtárakkal is rendelkeztek. Létrejöttek az olvasóegyletek és a kaszinói könyvtárak, ahol pezsgő szellemi élet folyt. A haladó szellemű eszmecserék a bécsi titkosrendőrség figyelmét is felkeltették.²⁰ Ezek az intézmények a politikai hangulatra is hatottak és a felvilágosult irodalom eljutott a társadalom szegényebb és elmaradottabb rétegeihez is, de a népművelés és a népkönyvtár ügye egyelőre megoldatlan maradt.

²⁰ Eöry Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. *Századok*, 2017/4., 809–842.

A kiegyezés utáni időkben a technika és az ipar nagyarányú fejlődését követi a tudásraktározás és hozzáférhetőség szélesebb körű igénye. A fejlődés megkívánja mérnökök, tanítók, jogászok, hivatalnokok, szakemberek képzését, amely láncreakcióként vonzza magával a köznép magasabb fokú igényét az olvasni tudás, művelődés iránt. Természetesen nem jelent ez akadálymentes előrehaladást. Ebben a korban sok küzdelem zajlik a kulturális színvonal emelése érdekében — elegendő Eötvös József munkásságára gondolunk, de ugyanígy említhetjük a hírlapok jelentőségét felismerő Szinnyei Józsefet, aki egy hírlapkönyvtár ügyéért tett sokat, vagy a három akkori nagy könyvtár (a Széchényi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár) fejlesztésén dolgozókat. Mind eltökélt szakemberek, akik az egyre alaposabb katalogizálás és gyűjtés mellett kötelezték el magukat (gondoljunk csak a kötelezpéldány bevezetésére) és egy-egy fejlesztés ügyében sokszor külföldi példák megismerésével is gazdagították a hazai könyvtárügyet. Ezek az emberek továbbra is lelkes „amatőrök”, akik valamely tudományág gyakorlása mellett végezték könyvtárosi tevékenységüket, sokan pedig tanári, szerzetesi vagy titkári munkájuk mellett dolgoztak. A díjazásuk általában igen csekély volt.

A dualizmus korában azonban egyre szaporodtak a könyvtártípusok: a három említett nagy könyvtár mellett egyre több vidéki, hivatali, egyesületi, felső- és középiskolai, majd népkönyvtár létesült. Érdekes megfigyelni, hogy noha ebben a korban a könyvtárosképzés fogalma ismeretlen, természetes módon mégis kialakul az a hármas képzettségi szint, amely már az ókori görögöknél jelen volt. Így például egy

tudományos könyvtár munkatársától megkövetelték a széleskörű műveltség mellett a nyelvismeretet és több esetben a tudományos tevékenységet, míg középszinten az érettségi volt az elvárt végzettség, e mellett pedig gondnokok, raktárosok voltak, akiknek a helyi adottságokat a gyakorlatban kellett megtapasztalniuk. A századforduló utáni években indul csak szervezett könyvtárosképzés (amelyből egyébként a közművelődési gyűjtemények dolgozói még sokáig nem részesültek).

A trianoni veszteségek a könyvtárügy területén is jól érzékelhetők. Az utódállamokhoz kerül — hogy csak a legjelentősebbeket említsük — a pozsonyi, a nagyváradi és a kassai könyvtár. Az első világháború után nehezen tér magához az ország; az óriási veszteségeket tetézi a hatalmas összegű jóvátétel fizetése. Ebből az időből mindenképp említendő Klebelsberg Kuno, akinek köszönhetően az analfabéták száma 13% alá csökken. Az elhúzódó világválság azonban ismét megnehezíti a helyzetet, jellemző a diplomás munkanélküliek ideiglenes állásba helyezése, akik főként levéltárakban és könyvtárakban kapnak munkát.

Érdeemes visszatérnünk korábbi példánkhoz, a Klimó Könyvtárhoz. Az 1920-as évek első felében a püspöki bibliotéka átkerült az egyetem kezelésébe; az egyházmegye által kinevezett könyvtárőr és az egyetem könyvtári bizottsága közösen gyakorolta az állomány gondozását, de az egyetem állományában különgyűjteményt képezett a Klimó könyvtár, és tovább nem gyarapították. Az egyetemi könyvtár dolgozói mellett még sokáig működött az egyházmegye által delegált könyvtárőri személy. A II. világháború idején

Winis Nándor, az egyetemi könyvtár igazgatója és Gálos László egyházmegyei könyvtárőr még együttműködhettek a püspöki könyvtár értékeinek mentésében, de ezekről az eseményekről egyik fél részéről sem maradtak fenn írásos emlékek.

Pécsett későn, már a II. világháború alatt, 1943-ban létesül városi könyvtár. A megkésettség oka Boda Miklós véleménye szerint alighanem az volt, hogy „központilag” nem ismerték fel a városi közművelődési könyvtárak jelentőségét, ezért a helyi felismerés, a helyi lehetőségek, illetve hagyományok (Somogyi Károly, Klimó György etc.) mindig is domináltak az alapításoknál. Pécsett az Erzsébet Tudományegyetem (nyilvános) könyvtára a városnak is könyvtára volt bizonyos mértékig. A bölcsészkart az 1941/42-es tanévben Kolozsvárra helyezték, talán a hiánya is közrejátszott abban, hogy az illetékesek felismerték a városi könyvtár alapításának szükségességét.”²¹ A könyvtár igazgatója ekkor Weöres Sándor lett, de a tényleges megszervezője utóda, a Kossuth-díjas költő és műfordító Csorba Győző volt.

Fájó pont a magyar könyvtárak történetében az 1944-es év. Nem szívesen gondolunk bele abba a helyzetbe, amikor könyvtárosoknak feladata volt a zsidó könyvek őrlőmalomba küldése²², és abba sem, hogy a budafoki papírgyárban mennyi érték zúzatott péppé újrahasznosítás céljából.

Az esemény 70. évfordulóján természetesen könyvtárosok és leendő könyvtárosok, egyetemi hall-

²¹ Boda Miklós c. könyvtárigazgató személyes közlése.

²² Kovács Máté (szerk.): *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig*. Bp. 1970, Gondolat Kiadó, 483–485.

gatók készítettek szín-vonalas kiállítást *Könyvek holokausztja* címmel.²³

A II. világháború végéről származik az a pécsi példa, melyre Dezső Krisztina, a Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont történeti gyűjtemények osztályának vezetője hívta fel figyelmünket. Igen érdekes az a személyzeti tábla, melyet az 1920-as évtől az 1940-es évek végéig használtak. Ez a nyilvántartás rengeteg információt tudat a könyvtáros személyének képzettségéről és egyéb személyi adatairól. Ezen adatokból feltételezhetjük, hogy sok könyvtáros tudományos fokozattal, egy-egy szakterület alaposabb ismeretével, nyelvtudással rendelkezik; és a példaként szereplő adatlap alapján az is kiolvasható, hogy házaspárokat is találni már ekkor is a könyvtárosok között.

Jelen dolgozatnak nem tárgya a szocializmus időszakának megítélése, csupán kiemelni szeretnénk azokat az értékeket, melyek a könyvtárügy területén mutatkoztak, s ezáltal kihatottak a könyvtáros szakma arculatának változására.

Nem meglepő, hogy a népgazdaság, néphadsereg, népkultúra világában a könyvtár is más léptéket ölt. Igen beszédes az az adat, mely szerint 1984-ben körülbelül 1000 fő dolgozott az Országos Széchényi Könyvtárban. Ez a szám megegyezik az 1930-ban az ország egészében foglalkoztatott könyvtárosok létszámával.

Adódik mindez abból, hogy megnövelik a könyvtártípusok számát a már felduzzasztott intézményszámok. A tanácsi közigazgatás tanácsi könyvtárak meglétét indokolja, a munkahelyi könyvtárak szak-

²³ <http://inaplo.hu/konyvekholokausztja/> (Letöltés: 2022. VI. 16.)

szervezeti könyvtárakat eredményeznek, és természetesen a régi korok nagy egyetemi, országos könyvtárai is tovább bővülnek kari, tudományos könyvtárakkal.

A rendszer sajátosságából adódóan az egyházi és egyházi intézmények könyvtárai terén tapasztalhatók fájó pusztulások, de ezek a mennyiségi növekedésben sajnos eltörpülnek.

A minőség terén említhetünk néhány kedvező változást, amely ma is jellemző és jelenlévő a szakmánkban. A könyvtáros szerepe felerősödik az egyre nagyobb szerepet kapó olvasószolgálati munkának köszönhetően.

Sok könyvtárban külön tájékoztató részleg jön létre az olvasók segítése érdekében. A bibliográfiák, katalógusok és később az adatbázisok tengerében ez a felsőfokú végzettséget igénylő feladat kitüntetett szerepet kap. Emellett a közkönyvtárak terén is követelmény lesz az 1960-as évek elejétől a legalább alapfokú könyvtáros végzettség. A könyvtárosok identitásának erősítése mutatkozik meg az 1956-ban életre hívott Magyar Könyvtárak Szabó Ervin Köre, a későbbi MEK elődje létrejöttében. Látszik, hogy a szakmánk dolgozói szélesebb körben igyekeznek kapcsolatot tartani, eszmét cserélni, amihez mindenképpen jó alap az egyetemes tizedes osztályozás, az ETO bevezetése és a szabadpolcos állomány, valamint a könyvtárközi kölcsönzés létrejötte.

Bármilyen furcsán hangzik is, ezek a demokratikus vonások hozzájárultak az olvasók minél szélesebb körének kiszolgálásához. Ekkor sok országban a gyűjtő-megőrző funkció erősebb, míg nálunk terjedt el az ETO használat a legszélesebb körben, ezáltal segítve olvasóinkat a minél könnyebb, egységesebb

tájékozódásban. Ugyanezt a célt, az olvasók kiszolgálását segíti a szabadpolcos elhelyezés, amely a könyvtáros széleskörű ismereteire alapoz. Ebből az időből általános az olvasók részéről az a kérdés, hogy „ajánljon valami jó könyvet” a könyvtáros.

Az 1981-ben minisztériumi rendeletben szabályozott könyvtárközi kölcsönzés pedig nemcsak hazai, de nemzetközi távlatokat is nyitott az olvasók előtt, melyhez szintén képzett könyvtárosokra volt szükség. Egy következő állomás lesz majd a számítógép bevonása a könyvtári munkába, mely elvezet bennünket egy újabb könyvtártörténeti korszakba.

Épp az ezredforduló környékén készült el a *Ki kicsoda Baranya könyvtáraiban?* című munka, mely a Baranya megyei könyvtárosok akkori adattára volt. Az érintettek 80%-a szolgáltatott adatot.²⁴ Ez a kötet, mely diplomával, tudományos fokozatokkal vagy sok esetben középfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező kollégákról készült, számot ad arról a tényről, hogy a könyvtáros lét egyfajta életforma, hiszen továbbra is igen gyakoriak a könyvtáros házaspárok, könyvtáros családok, és sűrűn fordul elő egy-egy szakterület alapos művelése a könyvtárosság mellett. Az is világosan látszik, hogy ilyen jellegű kötet még egyszer nem készíthető el. A kétezres években felgyorsult világ szakmánkban például a fluktuációval is jól mérhető, sokkal gyakoribb, hogy valaki csak néhány évet tölt a pályán, és jól kirajzolódik az a tendencia, amely szerint a fiatalok a megélhetés jövedelmezőbb forrásait részesítik előnyben a szellemi

²⁴ Surján Miklós (szerk.): *Ki kicsoda Baranya könyvtáraiban*. Pécs, 2002, Csorba Győző Könyvtár, 7.

értékek gondozása, őrzése helyett. Mint azt eddig is láttuk századokon át, a könyvtárosság inkább szenvedély, mint megélhetési forrás.

A XXI. század társadalmában az információ-technológia²⁵ áll a középpontban. Egyre több információ kerül fel az internetre, sőt egyre több információ csak ott jelenik meg, így a könyvtáraknak, ha versenyben akarnak maradni, a digitális térben is jelen kell lenniük, érteniük kell a „digitális bennszülöttek” nyelvét.²⁶

Ahhoz, hogy a könyvtár a hatalmas virtuális választékban elérhető legyen, valamilyen pluszt kell nyújtania. Itt kerül a hangsúly a könyvtárosra, mert ez a többlet a hitelesség. Míg korábban egy-egy tájékoztató kérdés megválaszolása napokba is telhetett, ma a kérdéseinkre pillanatok alatt megkaphatjuk a válaszok egész sorát. Rengeteg információ fellelhető az interneten, bárki bármit megtalál, de vajon azt, amit keresett? A könyvtáros szerepe kiterjed arra, hogy megismertesse az olvasókkal az adatbázisokat, a digitális rendszereket, ahol keresni tud. Segít a megbízható forrás kiválasztásában, a valódi információt elkülöníti az álhírektől, szelektálja és rendszerezi, ezért a virtuális könyvtárban is szükség van a személyes jelenlétére. A modern szakember digitális

²⁵ Goda Beatrix: A könyvtári és információs szakemberek szakmai kompetenciái. Nemzetközi összehasonlítás. *Könyv és Nevelés*, 2010/2., 9–19.

²⁶ San Segundo, Rosa: A könyvtáros tudása és készségei a változó digitális körülmények közepette. In Barátné Hajdu Ágnes (szerk.): *Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Válogatott könyvtártudományi tanulmányok*. Budapest, 2020, Magyar Könyvtárosok Egyesülete, 147–160.

könyvtáros, de emellett számos más feladatot is ellát. Egy mai könyvtáros szolgáltat, állományt rendszerez, rendezvényeket szervez, adatbázisokat kezel és tartalmakat oszt meg. Persze ez a sokféleség, az új és régi értékek ütközése szerepkonfliktust, bizonytalanságot is okoz.

Általános tapasztalat, hogy a felnőttek és a gyermekek is egyre kevesebb könyvet vesznek a kezükbe. Az írásos anyag gyűjtése iránti igény ma is megvan, csak a forma alakult át. A könyv háttérbe szorult, ma már új csatornákon, digitálisan áramlik az ismeret, a könyvolvasás alternatívái az e-könyv, az okostelefon és a számítógép. Az olvasási és könyvtárlátogatási szokások megváltoztak, ez kihat a könyvtáros szakmára is.

A köztudatban elterjedt könyvtáros sztereotípiák napjainkban megdőlni látszanak. Az informatikában való jártasság a könyvtárosképzésben is jelen van, hiszen ma már szinte csak informatikus-könyvtárosok képzése zajlik a felsőfokú oktatás során. A hagyományos szolgáltatások mellett a digitális platformok is jelen vannak, így a könyvtárosság sokkal szélesebb spektrumon mozog, mint korábban. Talán e széles szereppaletta az oka, hogy „tipikus könyvtárost” mára már nem ismerünk.

Felmerült az igény, hogy a könyvtár bárholnan elérhető legyen. A könyvtár távhasználatához a könyvtárosnak a digitális tartalommegosztásban is részt kell vennie, ezért folyamatos a könyvtári anyag digitalizálása, könyvtári repertóriumok, digitális adatbázisok létrehozása a ma könyvtárában.

Egy példát említenénk, amely a tanulmánykötet ihletője előtt tiszteleg. A Csorba Győző Könyvtár

munkatársa, Kiss Zoltán létrehozott egy digitális kutatószobát a Google Drive-on Dénes Gizella (1887–1975) baranyai írónőről. A könyvtáros a főszerkesztő, de a felhőben tárolt digitális anyag bárkivel megosztható, így hozzáférhetővé válik az érdeklődők számára. Ahogy az erről szóló cikk alkotói fogalmaztak: „A könyvtáros álma, hogy minden segítséget megadjon a könyvtárhasználónak abban a témában, amelyben az a segítséget kéri.”²⁷

Igen speciális helyzetet teremtett a koronavírus világjárvány. A Covid okozta karanténhelyzet és otthonmaradás is a digitális használatot erősítette. Még abban az esetben is, ha valaki, a hagyományos papíralapú technika híve, hiszen a könyvhöz jutást a személyes kontaktus mellőzése nélkül, digitális térben kellett megszervezni. Ez a folyamat megjelent több könyvtárnál is a könyvek házhoz szállítása révén.

A Csorba Győző Könyvtárban 2012 decembere óta működik a *Könyvet házhoz* szolgáltatás, amelynek során az idős, tartósan beteg, illetve mozgásukban korlátozott olvasók részére havonta egy alkalommal a könyvtár házhoz szállította a könyveket. Valami hasonló megoldásra volt szükség, amikor a pandémia miatt a könyvtárak nem voltak látogathatók. A Csorba Győző Könyvtár alkalmazkodott a járványhelyzethez, és az olvasók megváltozott igényeire válaszként létrejött a *Könyv(fu)tár* szolgáltatás. Egy fiókkönyvtárakat összefogó, digitális csatornán működő hálózat épült ki, az olvasók kiértékesítése és a kölcsönzés áttevődött az online térbe, csak a könyv tényleges szállítása és

²⁷ Kiss Zoltán – Kisszabóné Trapl Ivett: A könyvtáros álma, avagy digitális kutatószobák a felhőben. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 2019/5., 22–24.

átvétele igényelt fizikai térben értelmezhető kontextust.²⁸ Ehhez arra volt szükség, hogy a könyvtárosok különböző generációi összefogjanak a kialakult helyzetben és sokszor kellett támaszkodni a fiatalok lendületesebb digitális tájékozottságára.

Még el sem múlt a járvány okozta sokk, mikor szomszédságunkban kitört a háború. Érdekes volt azt megtapasztalni, hogy ebben a felfokozott digitális helyzetben most pont az ellenkezőjére támadt igény. Az ukrajnai menekültek számára könyvtári téren az idegen nyelvű könyv (főként gyermekirodalom) vásárlása kapott hangsúlyt, szinte jelezve a hagyományos technika meghittebb voltát.

A könyvtáros alapvető feladata ma is az, hogy minél többen látogassák a könyvtárat. A cél, hogy az olvasó számára élmény legyen az olvasás, ezért a könyvtárosok próbálnak minőségi irodalmat nyújtani, és figyelembe veszik az olvasói igényeket is. Ha a könyvtárban megfelelő könyvállomány és befogadó, otthonos közeg várja az olvasót, vonzóvá válik a könyvtár, így meglátogatja azt újra és újra.

Egyre inkább visszaszorul a könyv nyomtatott világa a digitális információkkal szemben, mégis, ma is vannak olvasók, akik kitartanak a könyv mellett, esőben-hóban is felkeresik a könyvtárat. Vannak, akik problémájukkal könnyebben küzdenek meg, mert ott van nekik az olvasás.

A könyvnek csodálatos, gyógyító és megtartó ereje van. Ahogy Szép Ernő írja: „Könyv vigasztal bajban, / ha beteg vagy gyógyít, / jót tesz azzal, ki kínlódik.”

²⁸ Pajor Zsófia – Szeifer Csaba: Az olvasásnépszerűsítés jó gyakorlatai a Csorba Győző Könyvtárban. *Tudásmenedzsment*, 2021/1., 222–228. (különszám).

Mindig lesznek, akik a könyvhöz fordulnak vigaszért, információért, szórakozásért, tudásért és mindig lesznek könyvtárosok, akik ennek nagyon fognak örülni...

A jövő a virtuális könyvtáros, aki adatbázisokat, digitális könyvtárakat hoz létre, őrzi, kezeli azt; olyan személy, akivel lehet chatelni; aki kiadja a virtuális könyvet az olvasónak, ugyanakkor személyes jelenlétével segít, ha erre van igény. Hibrid megoldások kellenek, a könyvtárosnak meg kell felelnie a hagyományos és modern kihívásoknak.

Sok szakmában az új gyakorlat felülírja a régit. A könyvtáros világ sok tekintetben nem ilyen. Folyamatos kiegészítés, hozzátanulás zajlik, és nem árt, ha a könyvtáros egy esetleges áramszünet idején is képes segíteni a tudásával...

A digitális bennszülöttek még fiatalok... nem tudni hova vezet minket mindaz, amit a világban fejlődésként élünk meg. Jöhet lelassulás, vagy további

*Kisszabóné Trapl Ivett
könyvtáros
Csorba Győző Könyvtár,
Pécs*

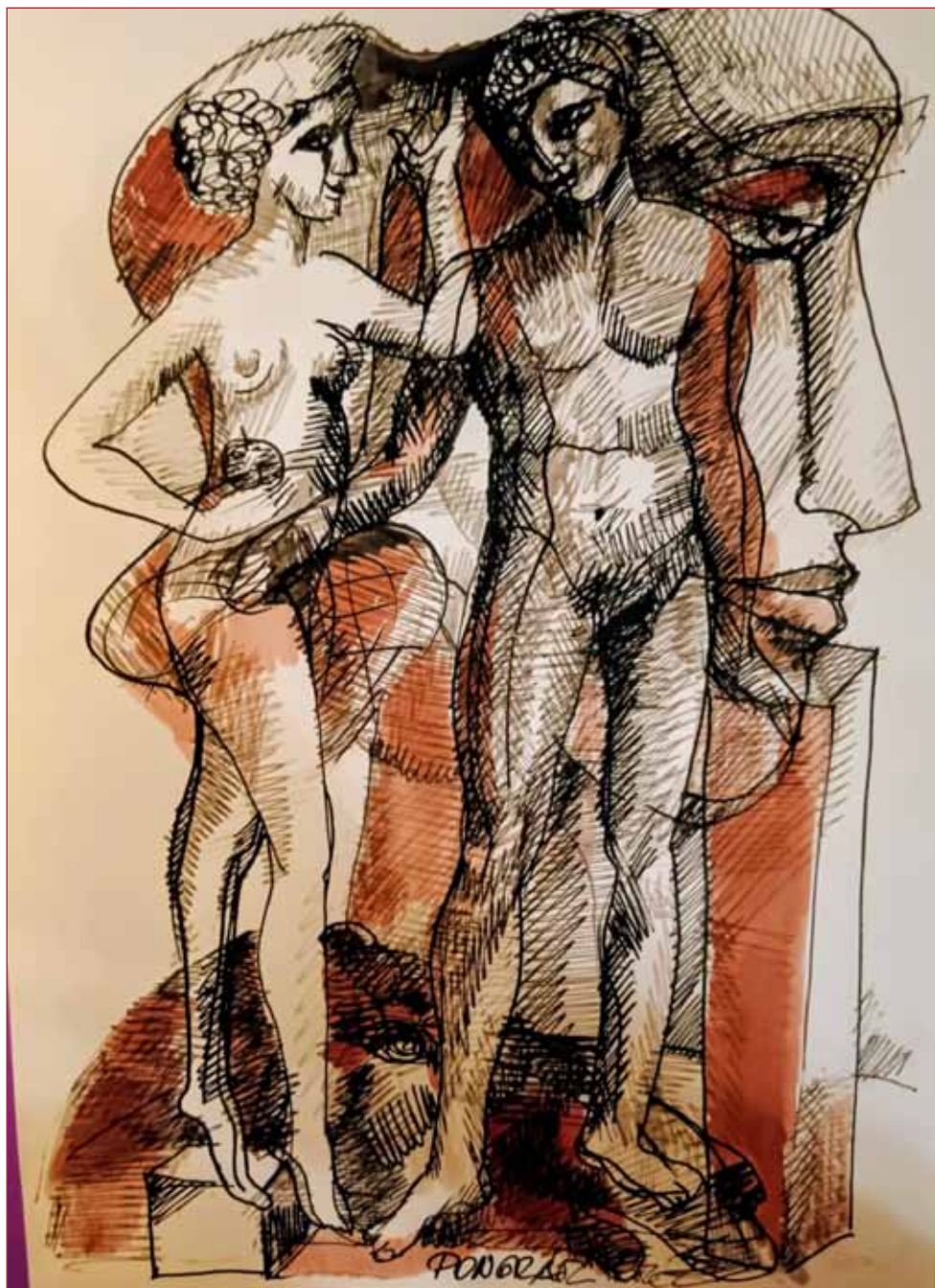
*Kissné Heinrich Szilvia
könyvtáros
Csorba Győző Könyvtár,
Pécs*

nagyütemű előretörés, vagy akár az újrakezdés szükségessége. Bárhogy is alakul, minden esetben hasznos a könyvtáros, aki meg tudja találni a helyzetben releváns információt, tudást.

Rövid, de talán lényegi áttekintésünkből kirajzolódik, hogyan válik a tudás egyre szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé, a valamikori nagyarányú analfabetizmus miként változik napjainkra, amikor a tudás szinte mindenki számára elérhető lehetőség — és látjuk ebben az egész folyamatban a segítő szakembert, a könyvtárost.

Pongrácz Éva rajza

Pongrácz Éva rajza

VADAS GYULA TANKÖLTÉLYEI

2004. DECEMBER 5.

Gyászosan végződött nemzetünk e napja,
megint aljas komcsik uralkodtak rajta.
Hazugsággal verték át a szegény népet,
vígadnak most újra az MSZMP-sek.
Kontár kormány ült rá a nemzet nyakára,
Kuncze és Gyurcsányi röhög a markába.

Remegett a föld is, sírtak a fenyvesek:
Kárpát-medencében egy nemzet elveszett?
Csonka Magyarország, nem vagy már az anyánk?
Pedig mi azt hittük, számíthatunk terád.
Eszedet elvette hazug propaganda,
szívedet mérgezte kommunista banda.

Borzong a Felvidék, Erdély zokog vele,
Délvidék is bánja, hogy ez így megesett.
Kárpátalján sincs a családokban remény,
Őrvidék is szóla: nemzetünk, te szegény.
Szánják a magyarok, velük a székelyek,
hazára, nemzetre nagyon érzékenyek.

Közben Budapesten, Köztársaság téren,
pezsgőt durrantanak, s isznak még az éjen.
Éltetik vezérük balga kommunisták,
sosem volt hazájuk, hát nem is siratják.

Fényárban úszik most a komcsik székháza,
szavazóik bambán tekintenek rája.

Végleg szétszakítva árva jó nemzetünk?
Európa, kérdlek, erre mit feleljünk?
Pusztul a magyar a Kárpát-medencében,
s nem szól Európa: nem áll érdekében.
Ám ha a tőkéje nem áramolhatna,
Európa bezzeg rögtön rikácsolna.

Gyászos az éj, sötét, a baglyok huhognak,
magos hegyeinkben a folyók megállnak.
Intetet az égből Emese és Árpád,
Csaba hadserege szövögeti álmát.
Lógó fejjel ballag a jó csodaszarvas.
Magyarok Istene, mért vagy oly hatalmas?

Pongrácz Éva rajza

TIBORC PANASZA

Én uram, királyom, magyarok reménye,
az öreg Tiborc áll panasszal elédbe.
Életem kezedbe bátran felajánlom,
hazug szót, ha mond szám, legyen az halálom.

Sokáig várattál a visszatértekre,
vágyunk már, de nagyon a hun-magyar rendre.
Demokráciája a hazug Nyugatnak
nem minekünk való, nem az országunknak.

A mi értékrendünk Hunor–Magor-féle,
önigazgatásunk szittyá öröksége.
Nem kell nekünk más, csak a magyar királyság,
abban érvényesül az isteni jóság.

Amíg nem voltál itt, nemzeted irtották,
hagyományainkat kéjjel pusztították.
Megtörték a lelkünk, meg az egészségünk,
megloptak bennünket, szegénnyé lett népünk.

Megszállta országunk júdás migráns népség,
Kárpát-medencénkben úrrá lett a kétség.
Sok éve, hogy immár a nyakunkra ültek,
Szent Koronánk fölé vad fellegek gyűltek.

A júdás migránsok megrontják hazánkat,
naponta köpködnek, bennünket gyaláznak.
Alantas a lelkük, gyűlölettel teli,
kiválasztottaknak ők magukat hiszik.

Üldöztek bennünket, keresztény nemzetet,
elnyomták papjaink s mind az embereket.
Az egyházainkat megnyomorították,
az iskoláinkat megsilányították.

Elfoglalták ők az akadémiánkat,
eltörölni szánták hagyományainkat.
Ősi kultúránkat a szokásainkkal
irtani akarták hazaárulókkal.

Romlásba döntötték jeles iparunkat,
csúnyán tönkreverték a parasztságunkat.
A júdásék csaltak, loptak, ahol tudtak,
magyart országában börtönben tartottak.

Szerencsétlenekké tettek családokat,
tartottak számunkra gyűjtőtáborokat.
Ávós júdás verte kéjjel ott a magyart,
aki büntelen volt, ez senkit sem zavart.

Marhavagonokban szállítottak minket,
nem tudtuk még akkor, gulágokba visznek.
Nyolcszázezer magyar sínylődött ártatlan,
galád magyarirtás ért minket váratlan.

Közben kommunizmus dúlt az országunkban,
irtották a magyart saját hazájában.
Júdás migránsoknak diktatúrájában
sok magyar végezte rút öngyilkossággal.

Megkerült júdások parancsoltak nekünk,
migránsok galádul nyomorgatták népünk.
Tönkrement országunk a haláltusában,
kommunista migráns uralkodásában.

Háromszázezernél több magyar lett tóttá,
Felvidéken ennyit tett a migráns lóvá.
Csehországba többször tízezreket vittek,
idegenek közé magyart elüldöztek.

Csonka országunkba Felvidékről magyart
hetvenezret hoztak Dunán csónakokkal.
Hazáját szerető kétszázezer német
ki lett toloncolva, elmehetett végleg.

Kárpátalján tótból ukránokká váltunk,
Magyar Királyságról szertefoszlott álmunk.
Erdélyi magyarok oláh igát nyögnek,
az ellenségeink rajtunk jót röhögnek.

Nyomorultak vagyunk lent a Délvidéken,
rácok parancsolnak nekünk egész évben.
Az Őrvidékünket megszállta az osztrák,
a területünket aljasul ellopták.

Van millió számra idegen név alatt
Kárpát-medencénkben sok hajdani magyar.
Ők már idegenné váltak a nemzetnek,
sajnos nem magyarok, ellenséggé lettek.

Valódi vészorszak volt ez a nemzetnek,
hatmillió magyar nem is született meg.
Tudatosan tették családjaink tönkre,
elszegényítették őket mindörökre.

Rettegett a nemzet a júdás migránstól,
vitte őt az ávós éjjel a házából.
Neurotikussá vált a magyar nemzet,
ők meg Buta-pestén vadul pöffeszkednek.

Hazaárulókat csorda számra tartja,
pénzpórázra fűzi őket sátánfattyá.
Két nemzeti pártunk szétverte pénzével,
megszűnt az MDF, kisgazdáknak vége.

Az idegen migráns népünk megrabolja,
devizahittel taszítja rabságba.
Bankárokkal együtt fosztogatnak minket,
kipusztítanának hazánkból bennünket.

Bíróságainkon bírákat megvesznek,
hazugságaikkal azok ítéleznek.
A mi nemzetünket megbetegítették,
egészségügyünket durván tönkretették.

Az állam vagyonát ők privatizálták,
a júdás migránsok pofátlanul lopták.
Liberalizáltak és dereguláltak,
semmi se maradjon a szegény magyarnak.

Belvárosi migráns elszemtelenedett,
galád háborút vív a nemzetünk ellen.
Befurakodott az országgyűlésünkbe,
ott akar tört döfni a nemes szívünkbe.

A New York-i migráns, milliárdos júdás,
lopott pénze nyomán szörnyű a pusztulás.
Ő a Sátán fattya, hazátlan gazember,
háttérből irányít, előlépni nem mer.

Pesti „egyetemen” lelkeket fog össze,
akik a Sátánnal vérszerződést kötnek.
Pokolra is jutnak, migránsok poklába,
elfajzott júdások nyílt társadalmába.

S mindezeket teszik szabadságnak örvén,
nem számít önekik a nemzeti törvény.
Hazudik a júdás demokráciáról,
az aljas libsiknek álságosságáról.

Szét akarják zúzni nemzetbiztonságunk,
ügynökök ezrei kémkednek utánunk.
Pizkos pénzért anyjuk galádul eladják,
hogy mi a szeretet, azt bizony nem tudják.

Végre küldött Isten egy nemzeti kormányt,
hét éve küzd értünk, épül már az ország.
De a júdás migráns nem maradhat nyugton,
háborúzni akar, nemzeteket rombol.

Pesti júdás migráns nekünk ellenségünk,
elzavarni őket szent kötelességünk.
Nem hagyjuk hazánkat, nem a nemzetünket,
sem hun-avar-magyar keresztény hitünket.

Én uram, királyom, magyarok reménye,
sok panaszt sorolt el Tiborc egyvégtében.
Rengeteg is van még, számtalan ezernyi,
júdás migránsoktól nemzetünk menteni.

Akik megmaradtunk ősi hun-magyarnak,
hűségesküt teszünk a Szent Koronánknak.
Magyar Királyságunk minden éjjel álmunk,
fölszabadulásra ötszáz éve várunk.

Sok a feladatunk, én uram, királyom,
következzék hát most a te igazságod.
Szent Koronánk égi, a jogarod földi,
te fogsz nemzetünkkel együtt uralkodni.

* * *

Júdás migráns iszkol a magyar hazából,
elég volt minékünk az ő uralmából.
Trónján ül a király, kedvelik a népek,
hálásak is néki a jó keresztények.

2017. április 16-án, 17-én, 19-én és 20-án

Pongrácz Éva rajza

ÚJ NEMZETI DAL

Ébredj, Magyar, hí a nemzet,
itt az idő, itt a kezdet!
Kizsebelnek brüsszeliták,
kirabolnak bankár bandák!
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

Kifosztottak voltunk eddig!
Tűrjük ezt még valameddig?
Őseink, kik mennyben vannak,
békében ők nem nyughatnak!
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

A hontalant befogadtuk,
a hazánkat megosztottuk,
ám ők hálátlanná váltak:
országunkra rátámadtak.
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

Pénznél jobb a hű szeretet,
ezerszer is értékesebb!
És mi mégis pénzt hajszolunk?!
Öleljen át erős karunk!
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

Magyar nemzet újjáéled,
magyar haza ha felébred,
Magyarország nem lesz csonka,
magyar király ül a trónra!
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

Égi haza vár mireánk,
imádságunk vezet tovább,
Istenünk s a Boldogasszony
vezérelnek útjainkon.
Esküszünk az Istenünkre,
szent hitünkre esküszünk:
mi már többet, soha többet
kifosztottak nem leszünk!

2017. december 23-án

SZERZŐINKHEZ

A *Sétatér* a magyar nemzeti hagyományzat szellemében fogant, vegyes írásokat közlő, különböző időközönként és terjedelemben megjelenő, elektronikus (digitális) folyóirat.

Kérjük szerzőinket, hogy...

- a) a művüket és azok mellékleteit digitális állományban juttassák el a szerkesztőségbe eme elektronikus levélcímre: bizolen@gmail.com
- b) a kézirat terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 12 (B/5-ös) oldalt, a mintegy 19 800 leütést;
- d) magyar nyelvű szövegben idegen szavakat csak indokolt esetben használjanak;
- e) adják meg e-mail címüket, telefonszámukat, foglalkozásukat.

Várunk pécsi középiskolásoktól és ált. iskolai tanulóktól is szerzeményeket, amelyeket előzőleg egy hozzáértő tanár ellenőrizzen, és úgy küldje be a szerkesztőségbe.

A beküldött szöveget gondozzuk: átnézzük helyesírási, nyelvhelyességi és stilisztikai szempontból, és ha megjelenésre alkalmasnak találjuk, a szerző jóváhagyásra visszakapja azt.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Kissné Heinrich Szilvia könyvtáros

Kisszabóné Trapl Ivett könyvtáros

Pongrácz Éva művész-tanár

† Sársfalvi Béla egyetemi tanár

Vadas Gyula szerkesztő

Kiadja a Pécsi Lokálpatrióta Szövetség
Kiadói elektronikus levélcím: bizolen@gmail.com

Felelős kiadó Vadas Gyula

Terjedelem: 4,5 (B/5) ív

Terjesztés kizárólag pdf-ben

*A Szent Turul Pécsett.
Bárhon megjelenik a Magyar Királyságban.
Benne van a magyar közelmében.*